ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 12 Issue 5, October 2020

DOI Number: 10.9737/hist.2020.939

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi: 30.07.2020 Kabul Tarihi: 14.09.2020

Atıf Künyesi: Kamuran Karabalık, "Birinci Dünya Savaşı'nın Başlarında İran'da Rus İşgal Faaliyetleri ve Tepkiler", *History Studies*, 12/5, Ekim 2020, s. 2711-2732.

Birinci Dünya Savaşı'nın Başlarında İran'da Rus İşgal Faaliyetleri ve Tepkiler

Russian Occupation of Persia in the Early Years of the First World War and Reactions

Dr. Kamuran Karabalık

ORCID No: 0000-0003-4703-8412

Bülent Ecevit Üniversitesi

Öz

Gerek stratejik konumundan ve gerekse çok uluslu yapısından dolayı İran, 19. yüzyıldan itibaren Dünya'nın önemli ülkelerinden biri haline geldi. Bu yüzyıldan sonra özellikle İngiltere ve Rusya, İran üzerinde egemenlik kurmaya çalıştılar. İran'ın içerisinde bulunduğu iktisadi ve siyasi sorunlar, bu iki devletin ülkeye daha kolay müdahale etmesine zemin hazırladı. Bu durumdan güç alan iki devlet, 1907 Antlaşması ile ülkeyi üç bölgeye ayırdılar. Bu tarihten sonra Rusya, İran'ın kuzey vilayetlerini, İngiltere ise güney vilayetlerini işgal etmeye başladı. Kuzey vilayetlerini işgal eden Rusya, İran'ın bağımsızlığını hiçe sayıyordu. Bu süreçte İran'da yaşayan azınlıklar Ermeniler ve Nasturiler de, para, silah yardımı ve bağımsızlık gibi vaatlerle Rusya'yı desteklemeye başladılar. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte de bu azınlıkların yardımı ile Rusya, İran'daki asker sayısını artırdı. Dolayısıyla İran, resmi olarak savaşa girmemesine rağmen toprakları işgal altında kaldı. Rusya'nın ülkedeki en önemli rakibi bölgede yaşayan Osmanlı yanlısı bazı Kürt aşiretleri (Hacı İlhani, Celali, Kardari, Arusan) oldu. Bu Kürt aşiretleri Rusya ile uzun süre mücadele ettiler. İran ise zayıf durumundan dolayı sadece diplomatik yollarla Rusya'yı topraklarından çıkarmak için çabaladı.

Bu çalışmanın amacı, Rusya'nın İran topraklarındaki işgal faaliyetlerini ve bu işgallere karşı bazı Kürt aşiretlerinin Rusya'ya karşı mücadelesi ile siyasi ve iktisadi olarak güçsüz durumda olan İran Hükümetinin diplomasi mücadelesini arşiv kaynakları ışığında incelemektir.

Anahtar kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, İran, İngiltere ve Rusya, Ermeniler, Nasturiler, Kürt aşiretleri

Abstract

Owing to both its strategic position and polyethnic structure, Persia emerged as one of the most significant nations in the world starting from the 19th century. After this century, Britain and Russia made particular endeavours to dominate Persia. Economic and political problems Persia encountered facilitated the interventions of these two states in the country.

Empowered by the status quo, Britain and Russia divided Persia into three regions with the Anglo-Russian Convention of 1907. After the convention, Russia started to invade the northern provinces of Persia while Britain occupied the southern provinces. The Russian occupation of the northern provinces of Persia indicated the disregard of Russia for the independence of the country. Some minorities in Persia like Armenians and Nestorians started to support the Russian cause following promises of wealth, arms aid, and independence. As the First World War erupted, Russia increased the number of soldiers deployed in Persia with the help of these minorities. Therefore, despite not fighting in the war officially, the lands of Persia were still under foreign occupation. The most important rival of Russia in the region was a group of Kurdish clans (Hacı İlhani, Celali, Kardari, Arusan) supporting the Ottoman Empire. These Kurdish clans fought against Russia for a long time. As for Persia, it only attempted to get Russia out of its lands through diplomatic means as it was not strong enough.

The purpose of the present study is to examine the Russian occupation of Persian territory, the reaction of some Kurdish clans against the invasion and Russia, and the diplomatic efforts of the Persian government, which was politically and economically weakened, in consideration of archive resources.

Keywords: First World War, Iran, Britain and Russia, Armenians, Nestorians, Kurdish clans

Giriş

1907 yılından itibaren hükümet şekli meşruti yönetim olan İran, Birinci Dünya Savaşı'nın adım adım yaklaştığı yıllarda iktisadi ve siyasi olarak büyük buhran içerisindeydi. Bilhassa Meşrutiyet hareketinden sonra, ülkede uzun süre devam eden bir anarşi ortamı hâkim olmaya başladı. İngiltere ve Rusya'nın başını çektiği büyük güçler, ülkeyi mücadele alanına çevirdiler. Çünkü 1907 antlaşması¹ ile ülke, İngiltere ve Rusya arasında üç kısma bölündü. Bu antlaşma gereğince İran'ın kuzeyi Rusya'ya, güneyi ise İngilizlere bırakıldı. İran ise sadece Tahran ve çevresine hâkim olacaktı. Dolayısıyla İran'ın bağımsızlığı bu antlaşma ile hiçe sayılıyordu. Ayrıca bu antlaşma, Almanya'ya karşı devletlerin iş birliğini sağlayan olaylardan biriydi. Antlaşmadan sonra İngiltere ve Rusya, İran'da nüfuzlarını artırmak için çabalamaya başladılar². Bu süreçte İran'da iç savaş hâkim oldu. İç savaş sırasında, Rusya, Tebriz'de İngiltere ise güneydeki Şiraz bölgesine asker göndererek 1907 Anlaşması'ndan geri adım atmayacaklarını göstermek istediler. Bu durum, İran ve İngiltere- Rusya arasında gerginliğe sebep oldu. 1911 Kasım ayında ise Rusya'nın İran Hükümetine nota vermesiyle kriz doruk noktasına ulaştı. Rusya'nın notasında; hükümetin anlaşmayı uygulamaması durumunda, İran'ın Rusya-İngiltere ortak işgaline uğrayacağı açıkça belirtiliyordu. Hükümet, halk tepkilerinden güç aldığı için 1907 Anlaşması'nı tanımadığını açıkladı. Rusya ise karşılık olarak kendi ülkesinde sürgünde bulunan eski Şah Muhammed Ali'yi (1872-1925) yeniden İran'ın başına getirmeyi denese de bunda başarılı olamadı. Fakat yabancı güçlerle halk arasında sıkışan hükümet, sonunda yabancı baskısına boyun eğmek zorunda kaldı ve meclis feshedildi. Böylece İngiltere ve Rusya, İran

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Ervand Abrahamian, *A History of Modern Iran*, Cambridge University Press, Cambridge 2008, s. 66; Yılmaz Karadeniz, *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, Bakış Yayınları, İstanbul 2006; 33; Bijan Cezani, *İran Meşrutiyet Devrimi, Güçler ve Amaçlar (1906-1911)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014, s. 224-228.

² Yılmaz Güneşli, "I. Dünya Savaşı'nda Güney Azerbaycan'da Osmanlı-Rus Rekabeti", *Güney Azerbaycan Sosyal, Kültürel ve Siyasal Araştırmaları Dosyası*, Güney Azerbaycan Tanıtım Cemiyeti, Ankara 2005, s. 24.

üzerindeki kontrollerini yeniden pekiştirdiler.³

Savaşın yaklaşması ile İngiltere ve Rusya, İran üzerindeki baskılarını daha da arttırdılar. Çünkü İran, coğrafi konumu itibarıyla Hindistan, Afganistan ve Türkistan'ı Osmanlı Devleti'ne bağlayan bir konumda idi. Ayrıca Rusya'nın amacı, savaş başladıktan sonra İran topraklarından Ermenileri ve Nasturileri⁴ silahlandırıp çeteler teşkil ederek Osmanlı Devleti'ni bu vasıta ile sıkıştırmaktı. Bunun dışında Rusya, Azerbaycan'da (Güney Azerbaycan/İran Azerbaycanı) bulunan yollar vasıtasıyla İran'ın muhtelif yerleri ile İran Körfezi'ni birleştirmeyi düşünüyordu. Bu yollar: Tebriz-Culfa, Erdebil-Astara, Beyazıt-Hoy, Tebriz-Kazvin ve Savuçbulak-Musul idi. Savuçbulak-Urmiye-Hoy ve Savuçbulak-Meyandoab-Tebriz yolları da stratejik ehemmiyet taşımaktaydı.⁵ Osmanlı Devleti ise, İngiltere ve Rusya idaresi altındaki Müslümanlarla bu ülke üzerinden bağlantı kurmayı amaçlıyordu. Dolayısıyla İran hem Osmanlı Devleti için hem de İngiltere ve Rusya için önemli bir devlettir. Bu yüzden ya İran savaşa dâhil olmalıydı ya da hiç olmazsa bu devletlerin İran'daki faaliyetlerine göz yummalıydı.⁶

İran'ın İngiltere ve Rusya tarafından baskılara maruz kalması tamamen içerisinde bulunduğu durumdan kaynaklanmaktaydı. Nitekim savaşın patlak vermesinden kısa süre önce Ahmet Şah (1909-1925), henüz 17 yaşındayken Temmuz 1914'de tahta çıktı. Savaşın hemen başında kurulan hükümet ise zayıftı ve varlığının pek bir önemi yoktu. Ne Ahmet Şah adına kurulan hükümetin ne de meclisin İran'da düzeni veya hükümetin otoritesini sağlayacak bir gücü yoktu.⁷ Salgın hastalıklar, kıtlık ve eşkıyalık gibi sebepler yüzünden İran'ın neredeyse tamamı harap bir vaziyette idi. Hükümetin aşiretlere ve vilayetlerde valilere karşı hiçbir yaptırımını bulunmuyordu.⁸ Bu dönemde İran, düzenli bir orduya da sahip değildi. Ordu, Rus subaylarının kontrolü altında Kazak tugayından oluşmaktaydı. Tugayın yaklaşık olarak 8000 mevcudu bulunmaktaydı. Merkezi de Tahran'daydı. 7000 mevcudu olan İsveç jandarması ise İran'ın muhtelif kısımlarında özellikle Farsların yaşadığı yerlerde müfrezeler şeklinde konuşlanmıştı. Bu bakımdan sadece İranlı subaylardan oluşan ve hükümete bağlı olan ordunun kıymeti bulunmuyordu. Ayrıca devşirme olarak bilinen birlikler düzensiz olduklarından muhafaza etmekle görevli olduğu bölgeler için de tehlike arz ediyorlardı. Bu birlikler reislerinin emriyle hareket ediyorlar, halktan zorla para ve mal topluyorlardı. Dolayısıyla ülkeyi koruyacak güçte değillerdi.⁹

³ Ervand Abrahamian, *The Crowd in Iranian Politics 1905-1953*, Oxford University Press, No. 41, 1968, s. 188; Chris Paine - Erica Schoenberger, "Iranian Nationalism and the Great Powers: 1872-1954", *MERIP Reports*, Middle East Research and Information Project, No. 37 (May, 1975), s. 7; John Foran, "The Strengths and Weakness of Iran's Populist Alliance: A Class Analysis of the Constitutional Revolution of 1905-1911", *Theory and Society*, Vol. 20, No. 6 (Dec., 1991), s. 802.

⁴ Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'nın yanında savaşan Ermeniler, İran'da Rumiye, Salmas, Meraga ve Tebriz vilayetlerinde meskûndular. Nüfusları: Rumiye merkez (2000), bağlı köylerde (Kürdebad, Pedelbu, Nahcuvantepe, İkiagaç, Rehvan, Babarud) 3000; Salmas merkez 500, bağlı köylerinde (Peyacık, Uhtehane, Dirilşik, Husrevabad, Savura Kalesi) 1500; Meraga şehrinde 2500, Tebriz de ise 8.000 kadar Ermeni yaşamaktaydı. Nasturiler ise; Urmiye ve Salmas çevresi ile Tebriz (*İran Azerbaycanı Tedkik Raporu*, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Matbaası, Ankara 1927, s. 58-59). Salduz, Tergavar, Mergavar civarlarında meskûndular. Söz konusu dönemde İran genelinde Nasturi nüfusunun 200.000 dolaylarında olduğu tahmin edilmektedir (Rafael Blaga, *İran Halkları El Kitabı*, Yeni Zamanlar Dağıtım İstanbul 1997, s. 345). Yoğun olarak yaşadıkları Rumiye muntikasında tahmini 12.000, Salmas'ta 1500, Tebriz'de 2.000 civarında idiler. (*İran Azerbaycanı Tedkik Raporu*, s. 59-61).

⁵ Musa Qasimov, *Birinci Dünya Müharebesi İllerinde Büyük Devletlerin Azerbaycan Siyaseti, (1914-1918)*, Bakü 2000, 7, 55.

⁶ Sadık Sarısan, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri", *XIV. Türk Tarih Kongresi*, C. 2, Ankara 2002, s. 105.

⁷ Gene R Garthwaite, *The Persians*, Wiley-Blackwell 2005, s. 197.

⁸ M. Larcher, *Büyük Harpte Türk Harbi*, çev: Mehmet Nihat, Cilt: 1, İstanbul 1927, s. 407.

⁹ Ö. Kürşad Karacagil, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devletinin İran'la İttifak Kurma Arayışları". *OTAM*, S. 36, 2016, s. 98-99.

İran Devleti'nin içerisinde bulunduğu mevcut durumdan faydalanan Rusya; Kürt, Nasturi ve Ermenileri bölgede örgütleyerek Birinci Dünya Savaşı'na bu şekilde girdi.¹⁰ Henüz savaş yeni başlamışken Rusya, İran'ı savaşın içine çekmek için bu ülkenin topraklarında istediği şekilde dolaşıp asayiş problemlerinin ortaya çıkmasına sebep oluyordu. Buna rağmen müttefiki İngiltere bu durumdan memnun görünmekteydi. Çünkü Basra Körfezi'ndeki menfaatlerini Almanya'ya kaptırmak istemeyen İngiltere, İran'ın savaşa sürüklenmesi için elinden geleni yapıyordu. Dolayısıyla müttefiki olduğu Rusya'ya ses çıkarmayarak İran'ı savaşa çekmek istiyordu.¹¹

Savaş sırasında İngiltere ve Rusya'nın aynı blokta yer almaları, İran üzerindeki kontrollerinde dayanışmayı daha önemli hale getirdi. Her ne kadar İran Hükümeti savaşta tarafsız kalsa da bu tamamen sözde kaldı. Çünkü Rusya ve İngiltere, İran topraklarını çoktan işgal etmişlerdi. Rusya'nın işgallerine en önemli tepki bölgede yaşayan Osmanlı yanlısı bazı Kürt aşiretlerinden (Celali, Arusan, Kardari) geldi. Bu aşiretler, uzun süre Nasturi ve Ermeni destekli Rus birliklerine karşı savaştılar. İran ise Rusya'ya karşı koyacak önemli bir askeri güçten yoksun olduğundan diplomasi yoluyla Rusya'yı kendi topraklarından çıkarmak için çabaladı.¹²

Bu çalışma ele alınırken Rusya'nın İran topraklarındaki işgal hareketleri ve sebep olduğu asayiş sorunları üzerinde durulacaktır. Ayrıca işgallere karşı Osmanlı yanlısı bazı Kürt aşiretlerinin direnişini, siyasi ve askeri güçten yoksun olan İran Hükümetinin diplomasi trafiği üzerinde durulmaya çalışıldı. Çalışma, Osmanlı birliklerinin İran topraklarına girişine kadar olan süreci ele almaktadır.

1. İran'da Ermeni ve Nasturi Destekli Rus işgalleri ve Asayiş Sorunları

1907 Antlaşması'nı yürürlüğe koymak amacıyla, Rusya 1909'dan itibaren sistematik olarak İran topraklarını işgal etmeye başladı. Bölgedeki işgallerin amacını kanun ve nizamı sağlamak için yaptığını açıklayan Rusya, Aralık 1911'de İran'a ultimatoma verdi. Ultimatoma meclisin kapatılması, Rusya ve İngiltere karşıtı kişilerin kabineden atılmasının yanı sıra Amerikalı ekonomist Shuster'in ülkeden kovulması da isteniyordu. Üstelik Rusya şartların kabul edilmemesi halinde işgallerin devam edeceğini İran Hükümetine bildirdi. Hükümet, kalabalık halk kitlelerinin gösterilerinden de cesaret alarak Rusların öne sürdüğü şartları kabul etmek istemiyordu. Fakat yabancı güçlerle halk arasında sıkışan hükümet, sonunda baskılara boyun eğmek zorunda kaldı ve çocuk yaşta Ahmet Şah'a meclisi feshettirmek zorunda kaldı. Daha sonra Shuster'i de görevden aldı. Fakat Rus istekleri kabul edilmesine rağmen işgaller son bulmadı.¹³

Rus işgal ve asayiş sorunları Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra daha da yoğunlaştı. Bu sıralarda Rus müfrezeleri Culfa, Tebriz, Dilman, Hoy ve Urmiye'de bulunuyorlardı.¹⁴ Bu bölgelerde toplam Rus askeri sayısı 13000 civarındaydı.¹⁵ Ruslar, savaş öncesinde olduğu gibi savaş sırasında da İran'da askerlerinin bulunmasını bölgedeki Rus iktisadi çıkarlarını korumak amaçlı olduğunu açıklamaktaydılar. Üstelik İran Hükümeti, Birinci Dünya Savaşı'na girmemişti. Buna rağmen Rusya, İran topraklarında serbest bir şekilde dolaşıyordu. Bu şekilde İran'da büyük miktarda asker bulunduran Rusya, İran topraklarını adım adım işgal ediyordu. İşgallerini sürekli genişleten Rusya, İran'da bulunan başka devletlerin vatandaşlarına karşı da bir sindirme

¹⁰ Güneyli, agm, s. 27.

¹¹ Karadeniz, *age*, 315.

¹² Fakreddin Azimi, "On Shaky Ground: Concerning the Absence or Weakness of Political Parties in Iran", *Iranian Studies*, Vol. 30, No. 1/2, (Winter-Spring 1997), p. 55.

¹³ Abrahamian, 2008, s. 79; W. Morgan Shuster, *The Strangling of Persia*, New York 1912, s. 169.

¹⁴ W.E.D. Allen- Paul Muratoff, *1828-1921 Türk-Kafkas Sınırlarındaki Harplerin Tarihi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966, s. 226.

¹⁵ Larcher, agm, s. 409.

politikası izlemekteydi. Rusların bu hareketi İran'da görevli Osmanlı memurları tarafından günden güne Osmanlı Hükümetine telgraflarla bildiriliyordu. Bir telgrafta, Rumiye Şehbender Vekili Necati Bey'in bildirdiğine göre 16 Haziran 1914 tarihinde Ruslar, Salmas'a girerek Salmas Gümrük Müdürü Seyyid Nimetullah Han'ın hanesine zorla girerek arama yapmışlardı. Rus askerleri bu aramalar sırasında hanede elli adet bomba ele geçirmişlerdi. Bunun üzerine hanede ele geçirilen bombalardan Gümrük Süvari Kolcusu Hüseyin Ağa sorumlu tutuldu ve Hüseyin Ağa idamla cezalandırıldı.¹⁶ Rusların bu hareketleri sonraki süreçte de devam etti.

İran'da öteden beri Hristiyan azınlıklarla ittifak halinde olan Ruslar, bu azınlıkların kurdukları birliklere girmeleri için yoğun faaliyet içerisindeydiler. Bu Hristiyan azınlıklardan en önemlisi Nasturilerdi. Ruslar, Nasturilerin kendilerine meylini artırmak amacıyla Ortodoksluk mezhebine geçmeleri için yoğun çaba sarf ediyordular. 29 Haziran 1914 tarihli bir telgrafa göre, Sergei isimli bir misyoner, Rumiye ve havalisinde meskûn olan yaklaşık 15 bin Nasturi'yi Rus Ortodoks mezhebine davet etmişti. Nasturiler, Sergei'nin davetini kabul ederek toplu olarak Rus Ortodoks mezhebine geçmişlerdi. Sergei'nin Nasturilere yönelik bu faaliyeti karşılıksız bırakılmadı. Kendisi hem ödüllendirildi hem de 2 milyon Ruble sarfıyla Rumiye'de büyük bir Katedral inşa etmesi için yardım gönderildi.¹⁷ Bu şekilde kitlesel olarak Ortodoksluk mezhebine geçen Nasturiler, Rus politik koruması altına giriyorlardı. Ayrıca Ruslar, bölgede yetimhaneler, okullar ve basın-yayın faaliyetlerine de girişerek Nasturiler arasında varlıklarını iyice hissettirmişlerdi. Bunun yanında büyük finansal kaynakları ellerinde bulunduran Ruslar, Hristiyan din adamlarına kendilerini desteklemeleri karşılığında yüksek miktarda para dağıtıyorlardı.¹⁸ Bu durum Rusların Nasturiler arasında sempatisinin artmasını sağlıyordu. Nasturiler dışında Ermenilerle de iş birliği yapan Ruslar, Kafkasya'da ve Osmanlı-İran hududundaki Ermenilere silah tedarik etmekteydiler. Rusya Tebriz konsoloslu, Ermeniler Rusya'ya muavenet ettikleri takdirde Rusya ve Osmanlı Ermenileri dâhil kendilerine muhtariyet verileceğini vaat ediyordu.¹⁹

Ruslar, böylece bölgedeki Hristiyan azınlıkların desteğini de alarak ve İran Hükümetinin de güçsüzlüğünden faydalanarak bölgede serbest bir şekilde dolaşmaya devam ettiler. 7 Temmuz 1914 tarihli bir telgrafa göre Hoy'da bulunan Rus askerleri, yerli kadınlara yönelik saldırgan bir tutum içerisindeydiler. Rus askerlerinin tecavüzatlarından mustarip olan ahalî, tecavüzata maruz kalmamak için dışarı çıkmaya bile korkuyorlardı. Elbette ki Rus askerlerinin tecavüzatı sadece yerli ahalîyle sınırlı kalmıyordu. Bazı sebeplerden dolayı İran'da bulunmak zorunda olan yabancı devletlerin vatandaşları da aynı muameleye maruz kalıyordu. Örnek vermek gerekirse 5 Teşrinievvel 1330 (18 Ekim 1914) tarihinde Osmanlı yanlısı oldukları ve Osmanlı lehine çalıştıkları tahmin edilen Osmanlı uyruklu iki ve Azerbaycan Türkü on bir şahıs idam edilmişlerdi. Rusların Müslümanlara yönelik bu muamelesi, Osmanlı-Rus ilişkilerini gergin hale getirirken, İran topraklarında meydana gelen bu olaydan dolayı İran Hükümetinin sessiz kalması da eleştiriliyordu.²⁰

Rusların bu faaliyetlerinden müttefikleri İngilizler de haberdardı ve Rusların yaptıkları bazı hukuksuzluklar, İngilizlerin dikkatini de çekmişti. İngilizlere göre Rus konsoloslar, Azerbaycan'da Müslüman ahaliden vergi toplamaya başlamışlardı. Fakat bu durum uzun

¹⁶ BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye, Emniyet Şubesi Evrakı, (BOA. DH. EUM. EMN.), 115/27, H. 22.07.1332 (M. 16. 07.1914)

¹⁷ BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) Dâhiliye Nezareti Siyasi Kısım Belgeleri, (BOA. DH. SYS.), 108/39, H. 5.8.1332 (M. 29.07.1914)

¹⁸ Eden Naby, "The Assyrians of Iran: Reunification of a "Millat" 1906–1914", *International Journal of Middle East Studies*. Vol. 8. 1977, p. 240.

¹⁹ Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Arşivi, Klasör No: 241 Dosya No: 2

²⁰ BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye, İkinci Şube Belgeleri (BOA. DH. EUM. 2. Şube.), 2/34, H. 2.12.1332 (M. 31.7.1914)

sürmemişti. Çünkü gerek İngilizler ve gerekse diğer devletlerin tepkilerinden çekinen Ruslar, bu uygulamadan vazgeçmişlerdi.²¹ Bunun dışında İktisadi açıdan da İran'daki gücünü pekiştirmeye çalışan Ruslar, Tebriz'den Rumiye ve Savuçbulak'a ve Savuçbulak'dan Bane ve Sine istikametlerine doğru şimendifer hattı için keşif hareketlerinde bulunuyorlardı. Bu durum hem müttefikleri İngilizleri hem de Rusların faaliyetlerine genellikle sessiz kalan İran Hükümetini rahatsız ediyordu.²²

Rusların hem İran topraklarını işgal etmesinin hem de bölgede rahat dolaşmasının elbette ki önemli sebepleri vardı. Bir kere daha önce de bahsettiğimiz gibi merkezi İran Devleti'nin Ruslara karşı koyacak önemli bir askeri gücü yoktu. Devlet, siyasi ve iktisadi olarak da zayıf durumdaydı. Üstelik çıkarları gereğince yerel halk arasındaki ileri gelenler de ses çıkarmıyorlardı. Halkın çoğunluğu Rus aleyhtarı olsa da Rusları destekleyen bir kesim de vardı. Bunlardan biri Tebriz beylerbeyi idi. Bu şahıs genç ve zayıf biriydi. Rumiye hâkimliğine tayin edildikten sonra Rusların bölgedeki icraatlarına sessiz kalmakla birlikte onları desteklemekteydi. Rus taraftarı olan bu şahıs için Urmiye şehbenderliği, Hariciye Nezaretine gönderdiği telgrafta görevden alınması için gerekli girişimlerde bulunulması için yardım istemekteydi.²³ Rus yanlısı bilinen diğer bir şahıs da Tebriz hâkimiydi. Tebriz hâkimi, kendi topraklarını işgal eden Ruslara karşı harekete geçmek yerine kendi halkını tehdit etmekteydi. Ona göre yerel halktan bazıları kendi hanelerinde Rusya aleyhinde faaliyet içerisindeydiler ve bir an önce bu faaliyetlerini sonlandırmalıydılar. Aksi takdirde Rusya aleyhinde faaliyette bulunduğu tespit edilen şahısların ağır şekilde cezalandırılacağını bildiriyordu.²⁴ Yerel idareciler dışında Rusları destekleyen bir halk kitlesi de vardı. 22 Temmuz 1914'de Rumiye şehbenderinin bildirdiğine göre Rumiye ahalisinin bir kısmı Rus himayesine geçmek için Rus konsolosluğuna müracaat etmişlerdi. Müracaat edenlerin talepleri, konsolosluk tarafından kabul edilmişti.²⁵ Kısacası Ruslar, her kesimden kendilerine destekçi bulmayı başarmışlardı. Bu durum bölgedeki Rus otoritesini daha da güçlendiriyordu.

Rusları destekleyen ve Ruslar lehine bölgede çalışan bir diğer şahıs da Samed Han idi. Rumiye şehbenderliğinin 28 Ağustos 330 (10 Eylül 1914) tarihli telgrafına göre Ruslar Tebriz'de bulunan birliklerini başka bölgelere kaydırmaya başlamışlardı. Rumiye'de Rus konsolosu ve ecnebi tüccarlar, eşya ve ailelerini Kafkasya'ya göndermişlerdi. İran'daki Rus bankası da kapatılarak buradaki mevcut paralar Culfa cihetine gönderilmişti. Buna göre 3 Eylül 330 (16 Eylül 1914)'da Van Valisinin bildirdiğine göre Tebriz'de Rus kuvveti kalmamıştı. Rumiye'deki kuvvetin bir kısmı da Hoy cihetine gönderilmişti. Bundan dolayı Azerbaycan'daki Rus kuvvetleri bir hayli azalmıştı. Bu sırada bölgede desteksiz kalan Samed Han, İran'ın diğer bölgelerinde bulunan Rus askerlerini Tebriz'e davet ediyordu. İran Hükümeti de bu durumdan oldukça rahatsızdı²⁶

Ruslar, İran'da faaliyetlerine devam ederken bölgeye yeni birlikler çıkarmaya devam ediyorlardı. Eylül 1914'de İran topraklarında kendilerine rakip olarak gördükleri Osmanlı Devleti'ne karşı yeni birliklerin kurulması için harekete geçtiler. Buna göre Hoy'da ve Deylemekan'da, General Vuruyanov'un ve Hoy konsolosunun; Makû'de Rus konsolosu Olferov'un; Urmiye'de Rus konsolosluğu ve Albay Andreyevski denetiminde Nasturi ve Ermenilerden oluşan birlikler ve Abdulrezak'ın desteğiyle Kürtlerden oluşan birlikler

²¹ BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) Hariciye Nezareti Sofya Sefareti, (BOA. HR. SFR. 4), 877/107. M. 31.7.1914

²² BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus, (BOA. DH. KMS), 3/37. H. 22.6.1332 (M. 18.05.1914)

²³ BOA. DH. KMS. 18/16, H. 25.7.1332 (M. 19.7.1914)

²⁴ BOA. DH. EUM. EMN. 116/35, H. 21.8.1332 (M. 15.8.1914)

²⁵ BOA. DH. EUM. EMN. 2. Şube. 1/2, H. 3.09.1332 (M. 26.9.1914).

²⁶ ATASE. Klasör No: 241 Dosya No: 2.

kurulacaktı.²⁷ Bilhassa daha önce Ermenilerden oluşturulan birlikler, Hoy ile Van arasında konuşlandırılmışlardı. Ermeniler, bu bölgede asayiş sorunlarına sebep oluyorlardı. Osmanlı Devleti, sınırda asayiş sorunlarına sebep olan Ermenilerin engellenmesi için Rusya nezdinde harekete geçti. Ruslar tarafından himaye edilen Ermenilerin, tecavüzatlarına son vermeleri için Rus konsoloslara gerekli uyarılar yapıldı. Hoy ve Urmiye konsoloslarının ise mezkûr olaylardan sorumlu olduklarından Petesburg tarafından azl edilmeleri için girişimlerde bulunuldu. Fakat Rus hükümeti Osmanlı Devleti'nin taleplerini geri çevirdi. Bunun üzerine Rumiye şebhenderi Ragıp Bey, 30 Ağustos 330 (12 Eylül 1914) tarihinde Hariciye Nezaretine gönderdiği telgrafta Osmanlı-İran sınırında emniyet kalmadığından Osmanlı uyruklu yolcuların huduttan geçmelerine müsaade edilmemesi gerektiği uyarısında bulundu.²⁸

31 Ağustos (13 Eylül) tarihli diğer bir telgrafta göre ise, Culfa'da beş altı bin civarında Kazak süvarisi, Hoy ile Van vilayetleri arasındaki karyelerde iki bin Ermeni ve Makû'de de Ruslara ait üç top ve yedi yüz Rus askeri bulunuyordu.²⁹ Azerbaycan'ın bir diğer vilayeti Savuçbulak'ta da durum farklı değildi. Savuçbulak şebhenderi Hasan Tahsin Bey'in 15 Eylül 1914 tarihli Baş Kumandanlık Vekâletine gönderdiği telgrafta göre vilayetteki Rus konsolosun muhafazasına elli nefer tefrik olduktan sonra Savuçbulak'taki Rus kuvvetinin altı mitralyöz ve yüz elli yük cephanesi ile Tebriz'e çekilmişti. Dört günden beri Culfa'dan Hoy havalisine mütemadiyen asker ve mühimmat geçmekte olduğunun istihbar olduğu ve bu kuvvetin Türkistan'dan Kafkasya'ya geleceği rivayet edilen kol ordu olmasının muhtemel olduğu bildiriliyordu.³⁰

Rusların bölgedeki faaliyetleri Osmanlı basının da gündemindeydi. Basın, Rus askerlerinin bölgede sebep oldukları asayiş sorunlarının sık sık haberlerini yapmaktaydı. Aynı şekilde basında Rusların bölgede rahat bir şekilde dolaşmalarının sebebini bazı önemli idarecilerin Rus destekçisi olmalarına bağlamaktaydı. Basına göre, Azerbaycan Valisi Ruslarla iş birliği içerisindeydi ve Ruslara hoş görünmek amacıyla da halka her türlü zulmü reva görmekteydi. Burada eleştirilen şahıs, Vali Samed Han idi. Ruslar, Samed Han'ı, bu bölgenin idari ve siyasi açıdan kontrolünü sağlamak ve kendilerine bağlı bir valinin atanması için destekliyorlardı. Bu amaçla, 21/8 Ekim 1914 de Sazanov'ın, Koroteveçe gönderdiği telgrafta *"Türkiye ile şimdiki gergin durumdan dolayı Azerbaycan'ın sınırları bizim için mühim olduğu gibi -sınırların ötesinde- bu bölgenin yönetimi de bizim istediğimiz şekilde olmalıdır"* diyordu. Bu siyasete bağlı olarak Ruslar Samed Hanı Azerbaycan'a vali tayin etmişlerdi.³¹

Basının söz konusu ettiği Samed Han, Rusya yanlısı bir tavır takınmasının yanı sıra Rus aleyhtarı olan şahıslara zulm ediyordu. Basına göre sırf bu sebepten dolayı Samed, Han halktan birini idam ettirdiği gibi Tebriz halkının İran parlamentosuna girmemeleri için ellerinden geleni yapmaktaydı.³² Dolayısıyla İran Hükümeti, Samed Han'ın Tebriz'deki faaliyetlerine son vermesi için Tahran'dan Tebriz'e kuvvet sevk edecekti. Fakat İran Hükümetinin yeterli askeri gücü olmadığından ve var olan güç de aşiretlerden müteşekkil olduğundan önemli bir kıymeti yoktu. Bunun yerine Samed Han, Tebriz Valiliğinden azl edildi ve kısa süre sonra da Rus konsoloshanesine iltica etti. Yerine ise Rus aleyhtarı olan Veliaht Abbas Mirza tayin edildi.³³ Samed Han ise önceden beri desteklediği Rusların koruyuculuğu altında İran'ı terk etmek zorunda kaldı. Fakat Samed Han'ın azledilmesi Rusların tepkisine sebep oldu. Çünkü Ruslar, Tebriz'deki en önemli destekçilerinden birini kaybetmişlerdi. Bu durumu kabullenemeyen

²⁷ Güneyli, agm, s. 26.

²⁸ ATASE. Klasör No: 241 Dosya No: 2.

²⁹ Agb.

³⁰ Agb.

³¹ Güneyli, agm, s. 26.

³² "İran", *İslâm Mecmuası*, Yıl: 1, Sayı: 13, 1330 (1914), s. 30.

³³ ATASE. 241 Dosya No: 2.

Ruslar, intikamını yerel ve yabancı halktan almaya başladılar. Nitekim Ruslar, yerli ve yabancı halk üzerindeki baskısını arttırdılar ve bölgede bazı karışıklıklar baş gösterdi. Bu duruma tepki gösteren bir Rus vatandaşı, Azerbaycan'da bulunan Alman konsolosuna saldırı girişiminde bulundu. Fakat saldırı sonuçsuz kaldı. Alman konsolosu, saldırıdan oldukça rahatsız olmakla birlikte Amerikan konsolosluğuna sığınmak zorunda kaldı. Yine aynı şekilde Ruslar, tacizlerini devam ettirdiler. Rumiye'de Alman ve Avusturya devletlerinin bayraklarını yırtarak tahriklerine devam ettiler. Bu durum Azerbaycan halkı üzerinde Ruslara karşı büyük bir nefret uyandırmasının yanında, Alman ve Avusturya devletlerine karşı da büyük bir sempatinin uyanmasına vesile oldu.³⁴ Bunun üzerine Osmanlı devleti, İran Hükümetine olayların durdurulması için başvuruda bulundu. Fakat Rusların saldırılarından çaresiz olan İran Hükümetinin, olaylara müdahale edecek önemli bir gücü yoktu.³⁵

Rusların yardımlarına karşılık onlara sempati duyan ve savaşın arifesinde onlarla ortak hareket eden Nasturiler de, Azerbaycan'da Osmanlı taraftarı Müslüman halk üzerinde baskı kurdular. Rumiye şehbenderliğinden gönderilen telgrafa göre Nasturiler, Ruslardan da destek alarak Gölegeni Köyü'nde yaşayan Müslüman halka mütecaviz hareketlerde bulunarak halkı taciz ediyorlardı.³⁶ Aynı şekilde Tergevar nahiyesi dâhilindeki köylerde Nasturilerle birlikte yaşayan Müslüman halk, Rusların bir müfrezesi tarafından köylerinden çıkarıldılar. Yerlerinden edilen halkın hayvanları, Rus zabitleri tarafından Nasturilere dağıtılmak üzere el konuldu ve halkın vergilerini gümrüğe değil, Rus bankasına teslim etmeleri için zorlandılar.³⁷ 21 Ekim 1914 tarihli Van Valiliğinin telgrafına göre ise Rumiye'de Nasturilerle birlikte hareket eden Ruslar, vilayette yaşayan kendilerini desteklemeyen Müslüman halka zulmediyordu. Buna göre şehbenderhane önünde kurulan darağacında Balad karyesi halkından tüccar Salih, Hacı İsmail, Yusuf Ali ve Hacı Ali ve daha birçok kişi, aşaiye tecavüze yeltenen Nasturi ve Ruslara karşı muavenet de bulundukları gerekçesiyle idam edilmişlerdi. Nasturi ve Rusların da idamları izlemek için toplandıkları ve bundan dolayı Müslüman halkın matem içerisinde olduğu bildiriliyordu. İdamların son bulması için mahalli İran Hükümetine başvurulmasına rağmen sonuç alınmadığı ve müdahale edilmediği takdirde on iki kişinin daha idam edileceği bildiriliyordu. Ayrıca Ruslar ve Nasturiler, vilayetteki bin beş yüz haneyi yağmalamışlardı. Rusların ve Nasturilerin sebep oldukları vahşet o kadar büyüktü ki korkudan ahaliden bazılarının bağrının çatlayacak hale geldiği iddia ediliyordu. Bu vahşetin engellenmesi için de Osmanlı Hükümetinin önlem alması için çağrıda bulunuluyordu.³⁸

Bölgedeki Rusların baskısı devam ediyordu. Kasım 1914'ün başlarında Ruslar Tebriz'i işgal ettikten sonra Osmanlı, Almanya ve Avusturya-Macaristan konsoloslarına karşı saldırıya geçtiler. Rusların bağımsız ve tarafsız bir ülkede istedikleri şekilde davranmaları İran Hükümetinin bütün diplomatik girişimlerine rağmen devam etti ve Rus askerleri Tebriz'de bulunan Osmanlı konsolosluğuna zorla girdiler. Burada Osmanlı ve Avusturya başkonsolosunu tutuklayan Ruslar, konsoloslukta bulunan mühür ve belgelere el koydular. Bir Alman halı fabrikasına da Ruslar tarafından el konuldu. Bundan tedirgin olan Alman konsolosu, durumu önceden haber alındığından Amerikan Birleşik Devletleri konsolosluğuna sığındı. Bu sırada Ruslar yakaladıkları bazı şahısları da idam ettiler. Bunlar Urmiye'de yakalanan Alman ve Avusturya menşeli on kişiydi. Bin beş yüz haneden oluşan on iki köyü de yaktılar. Aynı şekilde

³⁴ "İran", *İkdam*, 23 Teşrin-i Evvel 1914, (23 Ekim 1914).

³⁵ BOA. DH. EUM. 2. Şube. 1/13, H. 18.9.1332 (M. 10.08.1914).

³⁶ BOA. DH. EUM. EMN. 110/50, H. 1.11.1331 (M. 21.9.1914).

³⁷ BOA. DH. EUM. EMN. 115/37, H. 29.7.1332 (M. 23.06.1914).

³⁸ BOA. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi. (BOA. DH. ŞFR). 445/34, R. 08.08.1330 (M. 21.10.1914).

Osmanlı uyruklu şahısları da kuşatan Ruslar, telgraf hatlarını da tahrif ettiler. Bundan dolayı Türklerin akıbetleri hakkında herhangi bir malumat alınamadı.³⁹

Rus saldırıları tepkilere rağmen devam etti. Urmiye’de bulunan Rusya sefir muavini Bay Vedensky, bir süre sonra bölgede bulunan Osmanlı uyrukluları ile konsolosun silahsızlanmasını İran Hükümetinden istedi. Bu istekler yerine getirilmediği takdirde Rus askerlerinin zor kullanarak bunu yerine getireceklerini bildirdi. Buna karşılık İran Hükümeti Dışişleri Bakanı, verdiği cevapta tarafsız bir ülkede bulunan yabancı bir devletin konsolosuna karşı hukuksuz bir hareket olduğunu bildirmiş, ayrıca bölgede asayiş bozan silahlı Osmanlı uyrukluları var ise, onları silahsızlandırma görevinin Osmanlı konsolosu ile valinin görevi olduğunu bildirdi ve bu tür olayların tekrar yaşanmaması için Vedensky uyarıldı. Fakat bu uyarılardan herhangi bir sonuç alınmadı.⁴⁰ Bunun üzerine Rusların yabancılara yönelik baskıları Osmanlı Devleti’ni önlem almaya zorladı. Rusların yaptıkları baskılar neticesinde Rumiye’de olduğu gibi Tebriz ve Azerbaycan’ın diğer vilayetlerinde bulunan bütün Alman ve Avusturya tebaası, Osmanlı Devleti’nin himayesine alındı (11 Teşrin evvel 1914) 11 Ekim 1914).⁴¹ Fakat bu durum Rusların tepkisini çekti ve Rusya’nın Tahran Sefiri, Asım Bey’e Alman ve Avusturya vatandaşlarının Osmanlı himayesine alınmasının Rusya’yı tahrik ettiğini ve bu duruma son verilmesini istedi. Buna karşılık Asım Bey, İran toprağındaki Alman ve Avusturya tebaasının Rus şehbender ve zabitlerinin baskısına maruz kaldığını ve kesinlikle son verilmesini ve şayet buna son verilirse Azerbaycan’da Osmanlı himayesinin hissedilmeyeceğini söyledi (29 Ekim 1914).⁴²

Ruslar İran’daki tahriklerine devam ettiler. 14 Kasım 1914 tarihinde Urmiye konsolosu Necati Bey’i tutuklayarak ve orda bulunan beş kişiyi de öldürdüler. Olayların gerçek olup olmadığının araştırılması için Sadrazam Said Halim Paşa, Tahran Sefiri Asım Bey’den bilgi istemiş ve şayet doğru ise olayın İran Hükümeti nezdinde sert bir şekilde kınanması ve tekrarın yaşanmaması için tedbirlerin alınmasını istedi. Saldırıların doğru olduğu ortaya çıkınca, İstanbul’daki Rus temsilcisi İtalya Büyükelçiliğine, Hariciye Nezareti tarafından nota verildi. Notada tarafsız bir devlet topraklarında savunmasız insanlara yönelik bu olayları gerçekleştirenler zavallı olarak nitelendirilerek olay protesto edildi. Benzer olayların devamı halinde Osmanlı topraklarında yaşayan Rus tebaaya da aynı muamelenin yapılacağı bildirildi.⁴³ İran’ın bütün diplomatik çabalarına rağmen Ruslar, bildiklerini okumaya devam ettiler. Bilhassa ülkede bulunan yabancı diplomatlar üzerinde baskı kurdular. 17 Kasım 1914’de 300 Kazak’tan müteşekkil bir Rus birliği Hoy’daki Osmanlı şehbenderhanesine girerek binayı soydu ve şehbenderden şifreli telgrafların anahtarını almaya çalıştı. Bununla da kalmayan Ruslar, Tebriz Şehbenderi Atıf Bey’i, şehbenderhane hâkimi Muzaffer Bey’i ve Avusturya’nın Tebriz konsolosunu tutuklayarak Tiflis’e gönderdiler Alman Konsolosu Litten ise ABD konsolosluğuna sığındı. Kendisinin faaliyetleri durduruldu. Ruslar bundan sonra Almanları daha sıkı takip etmeye başladılar.⁴⁴

Rus konsolosu Orlova göre Rus baskı ve işgallerinin giderek artmasının bazı sebepleri vardı. Orlov, Almanların, Farısların hayat düzenini bozduğunu ve Farısların hayatının tek teminatçısının Ruslar olduğunu belirtti. Ruslar, Türk konsolosluğunun da Alman menşeli silahlardan faydalandığını söylüyorlardı. Bunun dışında Almanların 1910 yılında kurdukları iplik fabrikasından, Rusların silah ambarına yer altı yolları yaptıklarını ve bu yolları kullanarak Rus

³⁹ David Gaunt, *İran İmparatorluğu Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Belgeleri, İran’ın Tarafsızlığı*, çev: Bilge Bulut, Pencere Yayınları, İstanbul 2009, s. 47, 66-67.

⁴⁰ Gaunt age, s. 39; Mehmet Mert Çam, *İran’da İstihbarat Savaşı, Birinci Dünya Savaşı’nda İran Cephesindeki Psikolojik Harp Faaliyetleri*, İlgı Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2016, s. 70.

⁴¹ BOA. HR. SYS. 2338/26, M. 11.10.1914.

⁴² BOA. HR. SYS. 2119/1, M. 29.10.1914.

⁴³ BOA. HR. SYS. 2337/12, M. 4.06.1915.

⁴⁴ Sarısamam, agm, s. 117.

silah fabrikalarını patlatıp Rusya-İran arasında münakaşaya sebebiyet verebileceğini düşünüyorlardı.⁴⁵ Bundan dolayı Rusya, bu konsolosların faaliyetlerini Azerbaycan ve Urmiye'de tehlike olarak görüyordu.⁴⁶

2. Rus İşgallerine Karşı Kürt Aşiretleri

Kafkasya Genel Valisi Vorontsov-Daşkov (1905-1915), 24 Ağustos 1914 tarihli telgrafında Rus Hariciye Nazırı S. D. Sazanov'a, Ermeni çetelerinin yanında Kürt çetelerinin de kendisine bazı tekliflerde bulunduklarını haber vermektedir. Bu tekliflerinde Kürt aşiretlerinin⁴⁷ Osmanlı'ya karşı mücadelede Rusları destekleyeceklerini ve kendilerini yükümlü olarak gördüklerini söylüyordu. Vorontsov-Daşkov, bu teklifleri sevinçle karşıladığını belirterek şimdilik hazırlık tedbirlerinin yapılmasını, Türklere düşman olan grupların ortaya çıkmasına imkân yaratılmasını ve Türklerle savaş başladığı anda bunlardan istifade etmeyi düşündüğünü belirtiyordu. Bunun için de S. D. Sazanov'dan kendisine yirmi beş bin tüfek ve on iki milyon ruble verilmesini istiyordu. Bu şekilde bölgede Rusların tekliflerine olumlu yanıt veren Kürt aşiretleri Rusların bölgedeki otoritesini daha da güçlendirecekti.⁴⁸ Dolayısıyla Ruslar, İran'ı işgal etmeye başladıktan sonra Ermeniler ve Nasturiler dışında bazı Kürt aşiretleri ile de irtibata geçtiler. Bundan dolayı hem savaş öncesi hem de savaş başladıktan sonra Ruslar, Türklere karşı örgütlemek amacıyla Kürt aşiretleri arasında yoğun faaliyet yürütmeye başladılar. Rusların Kürtlerle irtibatını Hoy Konsolosu Çerkof sağlıyordu. Çerkof aşiret reisleriyle sık sık görüşüp kendilerini destekleyen aşiretlere para, unvan ve silah dağıtıyordu. Bundan dolayı Ruslarla işbirliği yapmayı kabul eden Kürt aşiret reisi, Abdürrezzak Bedirhan'a İran aşiretlerinin başı unvanı verildi.⁴⁹ Cizre Botan hâkimlerinden Bedirhan Bey'in torunu olan Abdurrezak, Meşrutiyet'in ilanından kısa süre önce Trablus'a kaçarak Ruslara sığınmıştı. Kendisine Ruslar tarafından böyle bir unvan verilmesi de mensup olduğu aşiretin o bölgede nüfuzlu olduğunun bilinmesinden ileri gelmekteydi. Rusları destekleyen bir diğer Kürt aşireti reisi ise Simko İsmail Ağa'ydı. Ruslar hem Abdurrezak'ın hem de Simko'nun maiyetine iddiaya göre bir miktar Rus Kazak'ı vermişti. Bu aşiretler dışında Rusların iş birliği tekliflerine bazı diğer Kürt aşiretleri de olumlu yanıt veriyorlardı. Bunlardan Zerza Aşireti'nden Süleyman Han, Mameş Aşireti'nden Karani Ağa Ruslar lehine çalışmaktaydılar. Ruslar bunlara da tahminen bin iki yüz silah ve bir hayli de para vermişlerdi.⁵⁰

Rusları bölgede destekleyen Kürt aşiretleri olduğu gibi bölgedeki yıkıcı Rus faaliyetlerinden rahatsız olan Osmanlı destekçisi Kürt aşiretleri de vardı. Bu Kürt aşiretleri Rusların kendi topraklarını istila ettiklerini ve yaşanamaz hale getirdiklerini söylemekteydiler. Bu aşiretler, Hacı İlhani, Arusan, Celali ve Kardar aşiretleriydi⁵¹. Bilhassa Hacı İlhani ve Kardar aşiretleri Ruslara

⁴⁵ Kasimov, *age*, s. 134.

⁴⁶ Sarısan, *agm*, 117.

⁴⁷ İran'da meskün olan Kürtler, genellikle Irak hududuna yakın Serdeşt, Uşnu ve Savuçbulak havalisinde çoğunluğu teşkil ederler. Uşnu mıntıkasının kuzeyinden itibaren Türk-İran sınır boyunca Ağrı Dağı'na kadar olan mıntika da yine Kürtler yaşarlar. Burada yaşayan önemli Kürt aşiretleri ise şunlardır: Celaliler (Makü, Sarı Su ve Aras Nehri boyunca), Milan (Arusanlılar) (Makü, Eleğen Dağı civarı, Sökmenova civarı), Haydaraniler (Çengüllü ve Şivereş dağları civarında), Şikaklar (Dilman ve Rumiye), Herkiler (Rumiye'nin Terkever, Deşt ve Mermever civarında), Azerbaycan Cenub Kürtleri (Savuçbulak, Uşnu, Sırdeşt) civarı. (*İran Azerbaycanı Tetkik Raporu*, s. 49-58).

⁴⁸ Kasimov, *age*, s. 127; Güneşli, *agm*, s. 25.

⁴⁹ Tuncay Ögün, "Osmanlı Basınında Cihadı Ekber: İran Örneği", *Türkiyat Mecmuası*, C. 28/1, 2018, s. 95-96.

⁵⁰ ATASE, Klasör No: 241 Dosya No: 2.

⁵¹ Hacı İlhani Aşireti: Yaklaşık 8 bin mensubu bulunan bu aşiret, Makü aşiretinden sonra yörenin en büyük ve en nüfuzlu aşiretiydi. (Kamuran Karabalık, *Birinci Dünya Savaşı'nda Güney Azerbaycan*, (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bolu 2019, s. 71

Kardar aşireti: Şikak Aşireti'nin bir kolu olan Kardarilerin Reisi Mustafa Ağa idi. Birinci Dünya Savaşı süresince İran'daki en önemli Osmanlı destekçisi aşiretti. (Fatih Ünal, "Şikak Aşireti ve Reisi Simko Lakaplı İsmail Ağa'nın

karşı çetin mücadeleler veriyorlardı.⁵² Nitekim Ruslar, Azerbaycan'da ilerlerken kendilerine muhalif olan bu aşiretlerin yoğun olarak yaşadıkları Tergaver ve Baranduz'a saldırarak ilerlemekteydiler. Eylül 1914'te bu bölgelerdeki Ruslar, önemli bir başarı gösteremeseler de kendilerine karşı savaşıyan Zerza Aşireti üyelerinin bir kısmını tutuklayıp hapsedtiler.⁵³ Zerza Aşireti dışında Kardar Aşireti ile de karşı karşıya gelen Ruslar, çetin çatışmaların yaşanmasına sebep oldular. Kardar aşireti, Barzan Şeyhi Abdulsalam'ı, yanındaki beş adamıyla derdest edip Başkale mevkiindeki Bacirge hudud bölüğüne teslim edince Ruslar, bölgeye kuvvetli bir müfreze ile top ve mitralyöz sevk ettiler. Bu müsademe, yirmi dört saat devam etti. Kardariler on beş kadar şehit verdiler. Ruslar ise bir zabıt ile yirmi nefer maktul bıraktılar. Müsademede zor durumda kalan Ruslar, Simko İsmail Ağa'dan yardım istediler.⁵⁴ Ruslarla birlikte Kardar Aşireti'ne karşı savaşıyan Simko İsmail Ağa, Kardar Aşireti'nin yaşadığı Somay'a bağlı karyelere saldırıyordu. Dört gün boyunca devam eden saldırılarda Kardariler, Ruslardan bir zabıt ile on beşten fazla askeri itlaf edip, bir zabıt ile on neferi de yaraladılar. Kardar Aşireti, dört yüzden fazla neferi ile Ruslara saldırarak bölgeden firar etmelerini sağladı. Somay dışında Rumiye'de de Ruslar bölgedeki Kürtlere saldırıyorlardı. Rumiye şehbenderi Ragıp Bey'in 12/27 Eylül 914 (25 Eylül 1314) tarihli telgrafı ile bildirdiğine göre, burada Ruslar ile Kürtler müsademe halindeydiler. Kürtler karşısında aciz düşen Ruslar, Hoy'dan bin Kazak süvarisi ile iki top ve bir sahra bataryası getirdiler. Hoy'dan getirilen süvarilerden iki yüz elli nefer Mergavar, Tergavar ve Bradost nahiyelerine sevk edildi. Bu sırada Rusların, Bradost'da seksen piyade, elli Kazak, Hisar'da iki yüz piyade, yüz Kazak ve Mergevar nahiyesinde iki yüz elli piyade ile yüz yirmi Kazak askeri vardı. Bunlar dışında birçok top, mitralyöz ve sekiz yüz civarında piyade bulunuyordu.⁵⁵

Ruslar, savaş devam ederken Kafkaslardan fedai adı altında tahminen 3000 Ermeni savaşçı da toplamışlardı. Bunlar dışında Osmanlı ordusundan firar eden Ermeniler de vardı. Sayıları sürekli artan bu Ermeniler, giyecek-yiyecek ve silahla donatılıyorlardı. Toplanan savaşçılardan çeteler oluşturularak, Osmanlı hududu ile İran içerisinde karışıklık çıkarılmak isteniyordu. Ruslar, üniforma dağıttıkları Ermenilerin bir kısmını Hoy ve Rumiye'ye göndermişlerdi. Burada üniformalarını çıkarıp sivil olarak Osmanlı destekçisi Kürtlere saldıracaklardı. Böylece burada başlatılan, Ermenilerle Kürtler arasında oluşacak düşmanlık, Osmanlı topraklarına sıçrayacaktı. Tebriz'deki Alman kaynaklarından alınan bir haberde, bu mesele ile ilgili, Tebriz'de bir Osmanlı uyruklu Kürt bir şahsın yakalandığından da bahsedilmişti. Buna göre Kürt aşiret reisi Seyyid Taha, yakalanan bu şahsı, sivil Ermenilere ateş açılması için tembihlemek üzere Kürtlere göndermişti.⁵⁶ Bunların dışında Ermeni Taşnak Cemiyeti de bölgedeki Ermenileri silahlandırıyor. Emniyeti Umumiye Müdüriyetinden (H-29-10-1332) 20 Eylül 1914 tarihinde Van ve Bitlis vilayetlerine gönderilen telgrafa göre, Taşnak çete rüesasından olup iki yüz Ermeni efradıyla Salmas'a gelmiş olan Samson'un, bini mütecaviz Ermeni topladığı ve Salmas'daki Ermenilere silah tedarik edildiğinin istihbar olunduğunu bildiriyordu.⁵⁷ Buna göre sekiz yüz piyade, dört yüz kazak süvarisi, yetmiş sekiz top Makü civarına gönderildi ve hala o civardaki

Faaliyetleri" *Tarih Dergisi*, C. 0, S. 44, 2006, s. 175. Arusan Aşireti, Arusanlılar kışları Aras nehri civarında Makü hanlarına ait kışlaklarda, yazları ise İhlukan dağından Kağutur deresine kadar olan sınırdaki dağların yamaçlarında yaşarlardı. Celali Aşireti, İran sınırları içerisindeki Azerbaycan'da yaşayan bu aşiret, kış aylarını Türk-İran hududuna yakın Sarı Su ve Aras nehirlerinin oluşturduğu vadilerde geçirirlerdi. Yaz aylarını ise Ağrı dağının yüksek kesimleri ile Ovacık nahiyesinin yüksek kesimlerinde geçirirlerdi. (*Azerbaycan Tedkik Raporu*, s. 50-51)

⁵² ATASE. Klasör No: 241 Dosya No: 2.

⁵³ BOA. DH. EUM. 2. Şube. 2/20, H. 24.11.1332 (M. 14.10.1914).

⁵⁴ ATASE. Klasör No: 241 Dosya No: 2.

⁵⁵ Agb.

⁵⁶ BOA. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) Hariciye Nezareti Tahran Sefareti, (BOA. HR. SFR (20), 121/52. M. 12 Ekim 1914.

⁵⁷ BOA. DH. ŞFR. 46/37, H. 29.10.1332 (M. 20.09.1914).

kuvvet mevcudu on iki bin piyade, bin iki yüz süvari ve yüz yirmi dört top olduğu bildiriliyordu. Ayrıca Van'daki Ermenilerle Ruslar arasındaki muhaberatın kesilmesi için çalışan Osmanlı idarecileri ayrıca bölgedeki Ermenilere telkinatta bulundular.⁵⁸

Ruslar, İran topraklarında ilerlerken önlerindeki en büyük güç hiç şüphesiz Osmanlı Devleti'ni destekleyen Kürt aşiretleri idi. Bundan dolayı Rusların en önemli hedefi bu Kürt aşiretlerinin tehditlerini ortadan kaldırmaktı. Ruslar, bu hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla 5 Teşrinievvel 914 (5 Ekim 1914) tarihinde bin Kazak süvarisi, altı top ve seksen acem süvarisi ve piyadesiyle Tergaver'e hücum ettiler. Fakat Kürtlerin sert direnişi karşısında Ruslar neye uğradıklarını şaşırdılar. Rusların karşısında yine Kardariler vardı. Yaşanan çatışmada Ruslardan bir zabıt ile yirmi nefer öldürüldü. Bu sırada Rus yanlısı hareket eden Barzan Şeyhi de Osmanlı-İran sınırında yakalanarak Osmanlı kuvvetlerine teslim edildi.⁵⁹ Burada meskûn olan Kürtler, Rusları yendikleri gibi Mevana civarında da muhasara ettiler. Bu müsademede Ruslardan elli nefer öldürüldü ve üç esir ile iki top ele geçirildi. Tehlikenin büyüklüğü karşısında tedirgin olan Rus konsoloslu ile Erkan-ı Harbiye Miralayını ailelerini Tebriz'e göndermek zorunda kaldılar. Rusları destekleyen Nasturiler ise Rusların yenilmesi üzerine Rumiye'ye kaçtılar. Fakat Kürtler karşısında yenilgiyi hazmedemeyen Ruslar, bin Kazak süvarisi ile tekrar Tergaver üzerine yürüdüler. Ancak Ruslar, kendilerinden emin değillerdi ve tekrar Kürtler karşısında yenileceklerini düşünüyorlardı.⁶⁰ Simko İsmail Ağa'nın da desteğini alan Ruslar, Somay ve Bradost nahiyelerine hücum ederek buraları yağmaladılar. Tergevar nahiyesinde ise Herki Aşireti'nden Piron Ağa, ile Rusların daha önce kendisine cephane ve silah tedarik ettiği Begzade Aşireti mensupları, Ruslara karşı harekete geçtiler. Bunun üzerine Ruslar, Tergevar'da ağır yenilgiye uğrayarak bölgeden firar etmek zorunda kaldılar. Kürtlerin buradaki galeyan ve tecavüzatı Rusları bir hayli şaşırtmıştı.⁶¹ Bu durum Rusların, Kürtlerin arkasında başka güçlerin olduğu şüphesini uyandırmaktaydı. Rusların şüphelendikleri güç ise Osmanlı Devleti idi.⁶²

Ruslarla Kürtler arasındaki çatışmalar uzun süre devam etti. Kürtlere boyun eğdirmekte kararlı olan Ruslar, 9 Ekim 1914'de Tebriz kargozarlığının⁶³ İran Hükümeti Dışişleri Bakanlığına bildirdiğine göre, Rus güçlerinin Kürtleri cezalandırmak üzere iki topla Mevane'ye doğru ilerlediklerini, burada bir süre çatıştıktan sonra bu kentten bir fersah uzaklıktaki Anhar'a saldırdıklarını haber verdi. Bazı duyumlara göre Kürtler, Ruslara karşı yenilmişlerdi ve altmış adamını kaybetmişlerdi. Bazı duyumlara göre ise Kürtler galip gelerek Rusların iki topunu ele geçirmişlerdi. Ayrıca Ruslar, çevre köylerdeki halkı bombalamışlardı. 10 Ekim tarihli diğer bir telgrafa göre ise çatışmada kazanan ya da kaybedenlerle ilgili akıbet bilinmezken, kente Rus uyruklu dokuz kişinin cesedi getirilmişti. Olayların seyri üzerine çevredeki Ermeniler de tedirgindi. Çünkü Kürtlerin kendilerinden intikam alacaklarını düşünüyorlardı. Bunun dışında Rusları destekleyen Simko İsmail Ağa da o civardaki Kürtlere saldırmaya başladı.⁶⁴ Nasturiler de Ruslarla birlikte Mergavar ve Tergavar'a saldırıyorlardı. Kürtler, Rusları püskürttükleri gibi Anhar ve Albak köylerini ele geçirdiler ve yağmaladılar. Fakat sonraki süreçte Nasturilerin de desteğini alan Ruslar, Kürtleri geri püskürtmeyi başardılar.⁶⁵

⁵⁸ ATASE. Klasör No: 241 Dosya No: 2.

⁵⁹ "İran", *İkdam*, 27 Eylül 1330 (10 Ekim 1914).

⁶⁰ BOA. DH. EUM. 2. Şube. 2/15, H. 18.11.1332 (M. 08.10.1914).

⁶¹ ATASE. Klasör No: 241 Dosya No: 2.

⁶² BOA. DH. EUM. 2. Şube. 2/15, H. 18.11.1332 (M. 08.10.1914).

⁶³ İran'da Hükümet kanadından yabancılarla ilgilenen yerel temsilci.

⁶⁴ Gaunt, *age*, s. 35.

⁶⁵ Gabriele Yonan, *Asur Soykırımı, Unutulan Bir Holocaust*, çev: Erol Sever, Pencere Yayınları, İstanbul 1999, s. 125.

Ruslar, intikam amaçlı 2 Teşrin-i evvel 330 (15 Ekim 1914) tarihinde tekrar Kardari Aşireti'nin yaşadığı Somay nahiyesi üzerine yürümeye karar verdiler. Nahiyeyi muhasara eden Ruslar, top ateşine başladılar. Nahiyeye bağlı civar köylere de süngülerle hücum eden Ruslar, buradaki kadın, çocuk demeden halkı katl etmeye başladılar. Fakat Rusların bu hareketi, Kürt aşiretlerinin daha da kenetlenmesine sebep oldu. Buradaki Kürt aşiretleri birlik olarak Mevane civarında Ruslara saldırdılar. Çatışma sırasında kaçmak zorunda kalan Ruslar, Kürtler tarafından Rumiye'ye kadar takip edildiler. Fakat Hoy'da bulunan bir Rus kıtaatı kaçmak zorunda kalan Rus birliklerinin yardımına yetişince Kürtler, çekilmek zorunda kaldılar. Bu sırada bazı aşiret üyeleri Osmanlı sınırına göç etmek zorunda kalırken bazıları ise Ruslarla mücadeleye devam ettiler.⁶⁶ Öteden beri Kürt saldırılarından mustarip olan Ruslar, bu sırada yakaladıkları Kürtleri, ağır bir şekilde cezalandırmaya başladılar. Bunlardan bazıları Urmiye'ye bağlı Bal'lulan (Bradost yöresinde bir köy) köyünden olan beş kişi ile üç çiftçi ve daha önce tutuklanan üç Kürt asıllı şahıs idam edildiler. Ruslara göre bu şahıslar, Kürtlere hem rehberlik etmişlerdi hem de teçhizat yardımında bulunmuşlardı.⁶⁷

Ruslar, Kürtler karşısında başarılı olunca başka Kürt aşiretleri de mücadeleye katılmaya başladılar. Bu Kürt aşiret reislerinden en önemlisi Emir Haşmet idi. Emir Haşmet gerekli hazırlıklarını tamamlayıp Rumiye'ye doğru harekete geçmeden önce Ruslarla Kürtler arasındaki çatışmaların sona ermesi için barışçıl bir yol izlemeye çalıştı. Buna göre Rusların Rumiye'yi boşaltması için hazırladığı bir beyannameyi Osmanlı ve Rus konsolosları ile yerel idarecilere gönderdi.⁶⁸ Fakat bu beyanname, Ruslar tarafından dikkate alınmadı. Bunun üzerine Rumiye'ye saldıran Emir Haşmet, başarılı olamayarak geri çekildi. Bu durum Rusların vilayetteki otoritelerini daha da artırdı. İdareyi tam olarak ele alan Ruslar, vilayetteki Müslüman halk üzerindeki baskılarını artırdılar. İlk etapta kendilerine başkaldıran kişileri tutuklayan Ruslar, suçlu buldukları şahıslar için de darağaçlarını kurdular. Burada suçlu buldukları on Kürt'ü idam ettiler. Bu sırada vilayetteki Osmanlı konsolosu da tehlike altındaydı. Nitekim çok geçmeden dışarı çıkan bazı konsolosluk çalışanları tutuklandı. Rus tehlikesini gören Rumiye hâkimi, konsolosluk çalışanlarının güvenliği için konsolosluğa silahlı dört kişi görevlendirmek istese de Osmanlı konsolosu bu teklifi kabul etmedi.⁶⁹ Kendilerini destekleyen Nasturiler ile vilayeti yağmalayan Ruslar, yağmaladıkları malları da Rumiye pazarında satışa çıkardılar.⁷⁰

Ruslar, daha önce de bahsettiğimiz gibi Kürtlerin kendilerine karşı bu derecede mukavemet etmelerini şüpheli buluyorlardı. Onlara göre Osmanlı Devleti, gizli olarak Kürtleri destekliyordu. Rusların bu şüpheleri bir süre sonra daha da arttı ve Rumiye'ye kuvvet sevk etmeye başladılar. Tahran sefaretinin 25 Eylül 330 (8 Ekim 914) tarihli telgrafına göre Ruslar, bölgeye Eylül ayından beri altı bin piyade, dört yüz süvari, bin mitralyöz ve birçok sahra ve cebel topu gönderdiğini bildirdi.⁷¹ 1914 Ekim ayında Ruslarla Kürtler arasında Rumiye yakınlarındaki Çarbaş köyünde vuku bulan müsademedede öldürülen Kürtler arasında Osmanlı askeri üniformalı yedi nizami asker ile bir subay bulunuyordu. Öldürülen askerlerin üstlerinden çıkan belgelerde Osmanlı uyruklu oldukları ortaya çıktı. Bu bilgilere göre öldürülen askerlerden birinin adı Ömer Zekeriyaoğlu adında Çerkes olduğu ve Bitlis'ten 7. Tabur 3. Bölük III. Orduya mensup bir nefer olduğu yazıyordu. Aynı askerin üzerinden Alman Karlsruhe fabrikasında üretilmiş mavzer fişekleri ile Erzurum Karakilise sınırındaki 9. Bölük subayı Çerkes Bahri Efendi'ye yazılmış bir mektup da bulunuyordu. Diğer öldürülen neferin ismi Abdullah Zekeriyaoğlu idi. O da aynı

⁶⁶ BOA. DH. EUM. 2. Şube. 2/34, H. 02.12.1332 (M. 22.10.1914).

⁶⁷ Gaunt, *age*, s. 35.

⁶⁸ BOA. HR. SFR. (20). 121/47, M. 9. 10.1914.

⁶⁹ BOA. HR. SFR. (20). 121/69.

⁷⁰ BOA. HR. SYS. 2337/2, M. 09.10.1914.

⁷¹ ATASE. Klasör No: 241 Dosya No: 2.

şekilde Çerkes ve Bitlis'ten 1. Tabur 3. Bölük III. Ordu'ya mensup çavuştu. Ayrıca üzerinden emri altında bulunan 12 neferin adı ile bir liste ve çalışma saatlerinin yazılı olduğu bir kâğıt çıkmıştı. Bir diğeri Hâşim isimli bir subaydı Üzerinden askeri şifre, coğrafi harita, bir plan ve Hasan isimli bir askerin çatışmada öldürülmüş kardeşi Abdülhamid'den haberler soran mektubu çıkmıştı. Diğer dört cesedin üzerlerinden hiçbir şey çıkmadığı için kimlik tespiti yapılamamıştı. Ruslar, bu belgeleri, Rus konsolosu Palkovnik Livindrivsky, Hacı Mirza Fetheli Ağa, Nasırlu İslam, Emir Avşar, Râzi Han, vali yaveri ve ticarethane liderleri Baron Grigor ve Goşe Abçu eşliğinde inceleyerek kayıt altına aldılar ve ulemanın da imzasıyla bunu ilanlarla duyurmaya çalıştılar.⁷²

Ermeni ve Nasturi destekli Rus kuvvetleri ile Kürtler arasında Azerbaycan'da meydana gelen çatışmalar hem İran'ı hem de Osmanlı Devleti'ni tedirgin ediyordu. Tahran sefiri Asım Bey'in Hariciye Nezaretine gönderdiği 9 Teşrin evvel 330 (22 Ekim 1914) tarihli telgrafında bölgedeki olayların Azerbaycan'ın savaş alanı haline gelmesi ihtimalini kuvvetlendirdiğini belirtiyordu. Şayet Azerbaycan'ın savaş alanı haline gelirse bölgenin büsbütün harap olacağını ve bu ihtimalin bertaraf edilmesi için Osmanlı Devletinin niyet ve maksadının ne olduğunu soruyordu. Hükümet ise Asım Bey'e verdiği cevapta tarafsızlık siyasetine bağlı kalınacağını ve savaş niyetinde olunmadığını bildirdi. Fakat İran hududunda takibat yapılmasının ise tedbir amaçlı yapıldığını, şayet savaş zuhur ederse Osmanlı kuvvetlerine hücum eden nerde bir Rus askeri görülürse ona göre cevap verileceğini de ekledi. Ayrıca Rus askerleri Azerbaycan'da bulunduğu müddetçe savaş ihtimalinin her zaman devam edeceği belirtildi. Bundan dolayı savaş ihtimalini ortadan kaldırmak için Azerbaycan'ın bir an evvel Ruslar tarafından tahliye edilmesi gerekiyordu. Ayrıca Asım Bey, İran Hükümetinin Ruslar Azerbaycan'ı tahliye ettikleri takdirde Osmanlı Hükümetinin nasıl karşılayacağını da soruyordu. Osmanlı Hükümeti ise Rus kuvvetleri Azerbaycan'dan ve Osmanlı-İran hududundan çekildiği ve İran'ın istiklaline ve tarafsızlığına riayet edildiği takdirde Osmanlı Hükümetinin de İran'ın istiklal ve tarafsızlığına riayet edeceğini vurguladı.⁷³ Rumiye konsolosu Ragıp Bey ise geçici olarak, Osmanlı ordusunun Rumiye'ye gönderilmesini talep ederken Rusların sebep oldukları bu olayların bölgeye hareket için meşru sebepleri de ortaya çıkardığına inanıyordu.⁷⁴ Mehmed Ragıp Bey daha sonra Hemedan'a konsolos olarak tayin edildi.⁷⁵

1 Kasım 1914'de Azerbaycan kargozarından Dışişleri Bakanına gönderilen Urmiye kargozarının raporunda; Tergaver'in bazı köyleri ile Mevane'de oturan Nasturiler ile Kürtler arasında çıkan çatışmada birçok kadın ve erkeğin öldürüldüğü rapor ediliyordu. Rapora göre otuz kişi öldürülmüştü. Kürtler kentten ayrıldıktan sonra Nasturiler, halkı Sünni olan Ba'lulan ve Kincine köyleri sakinlerine Kürtlere yardım ettikleri ve Ruslara nişan aldıkları bahanesiyle saldırmışlardı. Bu sırada birçok ev yağmalanmış ve çok sayıda insan katledilmişti. Osmanlı konsolosluğu da aynı şekilde iki köyün tamamen yağmalandığını ve elli kişinin öldürüldüğünü ileri sürse de bu iddialar doğrulanamamıştı. Nasturilerin durdurulması için Vali ve Osmanlı konsolosluğu bölgeye yardım gönderildi.⁷⁶

Durumun günden güne kötüye gittiğini Osmanlı Hükümetine rapor eden Sefir Asım Bey, bölgenin anarşiye teslim olduğunu ve İranlı yerel yöneticilerin Ruslardan daha katı olduklarını ve bunların Rusların elinde bir alet olduklarını ifade ediyordu. İran Hükümetinin de mahalli hükümet yetkilileri üzerinde tesiri olmadığını ve ismen var olan İran Hükümetinin Ruslar

⁷² Gaunt, *age*, s. 42-43, 48, 55.

⁷³ ATASE. Klasör No: 250 Dosya No: 28.

⁷⁴ BOA. HR. SYS. 2337/2, M. 9.10.1914.

⁷⁵ BOA. HR. SFR. (20). 122/23, M. 24 Ekim 1914.

⁷⁶ Gaunt, *age*, s. 56-57.

tarafından kolay bir şekilde yönlendirildiğini ve bu yüzden de bu konuda İran Hükümetine güvenilemeyeceğini vurguluyordu. Asım Bey, İran Hükümetiyle yapılan bütün müzakerelerin, Ruslara ve İngilizlere yetştirildiğine inanıyordu. Kürt aşiretlerinin Osmanlı tarafından kışkırtılmasını da düzenli ordu ile takviye edilmediği müddetçe fayda vermeyeceğini ve bu yüzden katledilen Kürtlerin günahının Osmanlı'nın boynunda olacağını ifade ediyordu. Şayet müdahale edilmezse Osmanlı taraftarı olan diğer Kürt aşiretlerinin de bu durumdan etkilenecek ümitsizliğe kapılacağını ve nihayetinde daha büyük felaketler yaşanabileceğini söylüyordu.⁷⁷

Asım Bey, Osmanlı Devleti'nin savaşa dâhil olmak istemediğine inanıyordu. Eğer kendisinin haberi olmadan sınırdaki Osmanlı memurları tarafından, Kürtler, Ruslara saldırımları için destekleniyor ve teşvik ediliyorlarsa, Osmanlı, savaşa girme taraftarı da değilse, Kürtler açısından sonu felaketle bitecek bir durumla karşı karşıya kalınabilirdi. Çünkü Kürtlerin bu saldırılarına, Ruslar, büyük kuvvetlerle karşılık verirlerse, çaresiz kalan Kürtler, katliama maruz kalabilirlerdi. Bu arada Ruslar, bölgedeki Hristiyan Nasturileri ve Ermenileri silahlandırarak Rumiye konsolosu hakkında ölüm fermanı çıkartmıştı. Nasturiler tarafından katledilmek korkusuyla konsolosluğa kapanan konsolos, dışarı çıkamıyordu. Bu noktada Osmanlı Devleti'nden izleyeceği siyaseti netleştirmesini isteyen Asım Bey, eğer İran'daki Kürtlere büyük destek verilmeyecekse hem kendisine hem de sınırdaki memurlara şüpheli her türlü harekâtan kaçınmaları talimatının verilmesini talep ediyordu.⁷⁸

3. İran Hükümetinin Rus İşgallerine Karşı Diploması Trafığı

Birinci Dünya Savaşı başladığında İran Hükümeti endişeliydi. Çünkü zaten toprakları Ruslar ve İngilizler tarafından daha önce işgal edilmişti. İran'ın içerisinde bulunduğu durum da bunu kolaylaştırıyordu. Çünkü bu dönemde İran devlet ileri gelenlerinin bir kısmı hariç olmak üzere çoğu vatanperverlik duygusundan yoksundular. Ahmet Şah ise pek gençti. Bu yüzden pek etkili olamıyordu. Halkın bir kısmı ise topraklarını işgal eden Ruslara ve İngilizlere karşı husumet beslemeye başlamışlardı. Bunun dışında İran askeri ordusundan ve merkezi Tahran'da olan takriben sekiz bin kişiden ibaret olan Kazak livası da Rus denetimi altındaydı. Kazak livasının Tebriz, Hemedan ve Kazvin gibi yerlerde de müfrezeleri vardı. Yedi bin kişiden oluşan İsveç jandarmalarının ise İran'ın muhtelif yerlerinde ve özellikle Fars'ta müfrezeleri bulunmaktaydı. İran'ın yalnız İranlı zabitanlardan malik gücü ise bir kıymet addetmiyordu. Bu askeri güç de ancak hükümeti koruyabiliyordu. İşte bu durumda harp zuhur ettiğinde İran'ı tehlikelerden koruyacak bir kuvvet bulunmuyordu. Bu da ülkeyi işgal edecek güçlere karşı istek ve arzu bırakmıyordu. Bu durum kuzeydeki ve güneydeki vilayetlerin Rus ve İngiliz ordularının savaşı alanı haline gelmesine sebep oldu.⁷⁹

İran'daki bilhassa Rus işgalleri, mukavemet gücü olmayan İran'ı güç durumda bırakıyordu. Çünkü İran'ın diğer devletlere karşı olan mukavemet gücünü de zayıflatıyordu. Dolayısıyla İran, zor durumdaydı. Ayrıca İran savaşta tarafsız kalmıştı. Bu durumda tarafsız kalması halinde İtilaf ve İttifak devletlerinin tavrını merak ediyordu. Osmanlı Devleti'nin Rus işgallerine karşı İran topraklarına girmesinden de çekinen İran, Dışişleri Bakanlığı vasıtasıyla Tahran Büyükelçisi Asım Bey'e, İran savaşta tarafsızlığını ilan ettiği takdirde Osmanlı Devleti'nin İran'a karşı tavrını merak ediyordu. Osmanlı ve İran devletleri arasında diploması trafığını yöneten Asım Bey ise ilk etapta cevap olarak Osmanlı Devleti'nin İran'ın tarafsızlığına kesinlikle saygı duyacağını belirterek İran Dışişleri Bakanlığına güvence vererek kendilerini rahatlatmıştı. Fakat Rus ordularının İran'da bulunmasını İran'ın tarafsızlığını hiçe saymasının yanı sıra İran-Osmanlı

⁷⁷ BOA. HR. SFR. (20). 121/49, M. 17.10.1914.

⁷⁸ BOA. HR. SFR. (20). 121/42, M. 24.10.1914.

⁷⁹ Percy Sykes, *İran Tarihi, Harbi Umumide İran*, çev: Yüzbaşı Mehmet Cemal, 1341, s. 4-5.

sınırları için bir tehdit teşkil ettiğini vurguladı. Dolayısıyla Rus orduları, İran topraklarında bulunduğu sürece Osmanlı Devleti'nin İran'ın tarafsızlığına saygı duyup duymayacağından emin olmadığını belirtti. Nitekim Rusların Azerbaycan'da sebebiyet verdiği olaylar dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin İran'ın tarafsızlığına saygılı olup olmayacağının güvencesinin verilemeyeceğini bildirdi.⁸⁰

Asım Bey'in, İran'ın tarafsızlığına dair Rusya'nın İran topraklarını boşaltmasını şart koşması İran Hükümetini endişelendirdi. Bu sebeple harekete geçen İran Hükümeti, Rusya'ya İran topraklarını boşaltması için nota verdi. Fakat İran Hükümetinin talebi kabul edilmedi. Rusların bu talebi reddetmelerinin sebebi, Rus jandarmasının bölgede asayiş sağlayarak buradaki vatandaşlarının haklarını korumaya çalıştıklarını iddia etmeleriydi.⁸¹

Azerbaycan'da bu olaylar yaşanırken İran Hükümeti, Rusların sebep oldukları olaylar için siyasi girişimlerde bulunmaya devam etti. Ruslardan topraklarını boşaltma talebinde bulunan İran Hükümetinin talepleri her seferinde farklı sebepler öne sürülerek Ruslar tarafından reddediliyordu. Rus Ortaelçisi Korostovetz, Azerbaycan'daki Rus birliklerini geri çekmemelerinin sebebi olarak Kürt aşiretlerinin sebep oldukları olayları ve İran Hükümetinin bu eyalette askeri gücünün eksikliğini gösteriyordu. Ayrıca, Korostovetz, Rusya ve diğer yabancı ülkelerin insanların güvenliğini sağlayan tek gücün kendileri olduklarını söylüyordu. Dolayısıyla İran Hükümetinin Azerbaycan'da silahlı bir gücünün olmaması eyalette emrinin geçmediği bir yer haline gelmişti.⁸²

Ruslar, İran'da asayiş bozan hareketlerine devam ederken İran, Rus işgallerine karşı çözüm arayışı içerisindeydi. Osmanlı Devleti ise Rusların bu hareketlerine karşı İran'a asker çıkarmak için hazırlıklara başladı. Bu durumdan haberdar olan İran Dışişleri Bakanı, 1 Ekim 1914'de Rus orta elçisine gönderilmek üzere bir mektup kaleme aldı. Mektupta, Rusya'nın İran topraklarındaki hukuksuz faaliyetlerinden dolayı Osmanlı Devleti'nin savaş hazırlıklarına başladığını, bu durumun da bölgeyi içinden çıkılmaz bir hale sokacağından bahsediliyordu. Buna karşı İran Hükümetinin mevcut durum karşısında bazı önlemler almak zorunda kalacağını belirtiyordu. Durum değerlendirilmesi için de Rus ve İngiliz yetkililer Dışişleri Bakanının Dıza-Şob'daki villasına davet edildi. Ayrıca Tahran'daki İngiliz Ortaelçisi Sir Walter Townley de görüşmeye davet edildi. Daha sonra Dışişleri Bakanı, İran'ın tarafsızlığına saygı duyma konusunda güvence almak üzere Tahran Büyükelçisi Asım Bey'i ziyaret etti. Fakat Asım Bey, önceki açıklamalarını tekrarlayarak İran topraklarında Rus birlikleri bulunduğu sürece kendi hükümetinin bu tarafsızlığa uymasının mümkün olmadığını hatırlattı. Ayrıca, Osmanlı Hükümetinin de kendisiyle aynı görüşte olduğunu belirtti.⁸³

Planlanan görüşme 2 Ekim'de başladı. Görüşme sırasındaki asıl konu Rusların bölgede sebep olduğu gerginlikler ile Kürtlerin içinde bulundukları durum ve bunların ileriki süreçte sebep olabileceği gelişmeler oldu. Dolayısıyla her an ortaya çıkması mümkün olan daha büyük olayların önüne geçmek için bazı önlemlerin alınmasının zorunlu olduğu belirtilerek görüşme Dışişleri Bakanı Mostovfiol Memalek tarafından sona erdirildi. Ayrıca Osmanlı kuvvetlerinin İran'a girişinin engellenebilmesi için Rusların İran topraklarından çekilmesinin önemli olduğu da vurgulandı. İran Hükümeti ise bölgede güvenliğin sağlanması için İmparatorluk veliahdını vilayetin valisi olarak atayacak ve Ruslara karşı mücadele eden Kürt hareketini sonlandırmak üzere bölgede yeni bir birlik teşkil edecekti. Böylelikle gerek Türk tarafının ve gerekse Rus tarafının tedirgin oldukları meseleler çözüme kavuşacaktı. Ayrıca savaşın başından itibaren

⁸⁰ Gaunt, *age*, s. 26.

⁸¹ *Arşiv Belgelerinde Osmanlı İran İlişkileri*, Ankara 2010, s. 518.

⁸² BOA. DH. EUM. 3. Şb. 2/55, H. 16.12.1332 (M. 5.11.1914).

⁸³ Gaunt, *age*, 26-27.

tarafsız olan İran'ın taraflardan birinin İran topraklarını tecavüzü durumunda tarafsızlık bildirisinin resmi olamayacağı eklendi. İran'ın taleplerine karşılık İngiltere ve Rusya da çekincelerini dile getirdiler. Rusların İran'dan çekilmeleri durumunda Türklerin yerlerini alıp almayacaklarına dair nasıl bir güvence vereceklerini sordular. İran Dışişleri Bakanı verdiği cevapta Rusların İran'dan çekilmeleri halinde başka hiçbir gücün yerlerini almayacaklarını ayrıca Osmanlı Büyükelçisinin de Rusların bölgeyi terk etmeleri halinde İran'ın tarafsızlığına saygı duyacaklarına dair söz verdiklerini aktardı. Bunun üzerine İngiltere ve Rusya, İranlı Bakan'dan bu taahhütlerini yazılı olarak verilmesinde diretiler. Ayrıca kararın Rus ortaelçisine de bildirilmesini istediler.⁸⁴

İngiltere ve Rusya her ne kadar ittifak yapsalar da İngilizler de aslında Rusların bölgedeki faaliyetlerinden rahatsızdı. Çünkü Rusların İran'ın tarafsızlığını ihlal etmesi durumunda bütün doğuda kötü bir tesir bırakabilir, İngiltere ve Fransa'nın doğudaki kazanımlarını zora sokabilirdi. Üstelik savaşın ilk amacı Almanya'yı ezmektir. Rusya'nın bir Müslüman ülkesine sarkmasından dolayı Doğu'da büyük bir ayaklanma baş gösterebilirdi. Bu da İngilizleri orada uğraştırıp, Fransa'ya olan yardımını azaltabilirdi. Eğer ne Rusya ne de Osmanlı, İran sınırını geçmezse ve İran'ı kendi yanlarında savaşa sokmaya ikna edemezlerse, Osmanlı topraklarına Kafkasya cihetinden saldırmasını ve İran'da bir bekleme tabiyesiyle yetinebilirdi. Fakat eğer Almanya ezilirse boğazların ve İstanbul'un kaderi Rusya'nın istediği şekilde çözülebilirdi. Fakat Osmanlı ordusu Azerbaycan'a saldırırsa işleri kolaylaşırdı. Çünkü Rusların Azerbaycan'da bulunmalarına bir sebep ortaya çıkacaktı.⁸⁵

İran, tarafsızlığını ilan ederek topraklarının işgal edilmeyeceğine ve savaştan zarar görmeyeceğine inanıyordu. Üstelik tarafsızlığını koruyarak hem ülke çıkarlarının korunacağını hem de daha önce verilen imtiyazların iptal edilebileceğini düşünüyordu. Bundan dolayı İran, 1 Kasım 1914 tarihinde tarafsızlığını ilan etti. Aslında Savaşa müdahil olan İngiltere ve Rusya'nın İran topraklarını işgal etmesi savaşın İran için önemini ortaya koyuyordu. Fakat tarafsızlığını sürdürebilecek güce sahip değildi.⁸⁶ İran, tarafsızlığının korunması konusunda bir program yaptı ve bunu ülkedeki bütün resmi kurumlar ile yabancı devletlerin büyükelçilerine gönderdi. İran'ın tarafsızlığını ilan ettiğini bildiren bildiride savaşan devletlerin leh veya aleyhinde herhangi bir hareketin olmayacağını bildiren bildiride:⁸⁷

*"...devletimizin tarafsızlık mesleğini tutmuş olduğunu savaşan devletlerle kendi arasındaki dostluk bağlarını muhafaza ettiğini, dolayısıyla memurlarımızın savaşan devletlerin hiç birinin leh ve aleyhinde, karada ve denizde yardımında bulunmamaya ve iki taraftan birine silah ve savaş gereçleri tedarik ve nakletmemeğe dikkat etmeleri ve savaşan devletlerden herhangi birinin olursa olsun taraftarlığından sakınmak suretiyle kendi devletinin tuttuğu tarafsızlık yoluna tamamiyle saygı göstermeleri hakkındaki ferman-ı şahimizi savaşan devletlerle var olan yukarıda anılan iyi bağların korunulması uğrunda kutsal niyetimizin bütün ahalice bilinmesi..."*⁸⁸

İran'ın resmi olarak tarafsızlığını ilan etmesi İtilaf Devletleri bloğundan Rusya'yı da rahatsız etti. Bundan dolayı İran'ı İtilaf blokunda savaşa sokmanın yollarını aradılar. Rusya Dışişleri Bakanı Sazanov, 6 Kasım'da İran'a bir teklifte bulundu. Buna göre İran kendi taraflarında savaşa dâhil olduğu takdirde toprak bütünlüğü garanti altına alınacak ve mali yardımda bulunulacaktı.

⁸⁴ Age, s. 28-29.

⁸⁵ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi (1914-1918)*, C. 3, K. 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s. 384-385.

⁸⁶ Mohammad Reza Djalili- Thierry Kellner, *İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi*, çev: Reşat Uzmen, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011, s. 51.

⁸⁷ Samira Mirzazad Barijough, *İran'da Siyasi ve Ekonomik Çıkar Çatışmaları (1921-1950)*, (Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bitlis 2015, s. 10.

⁸⁸ Bayur, age, 381-382.

Ayrıca Osmanlı Devleti, savaştan mağlup çıkarsa Şiiler açısından kutsal sayılan Kerbela ve Necef İran'a verilecekti. Rusların İran'a taahhüt ettiği bu şartların bazıları İngilizleri rahatsız etti. Mali destek vermeyi kabul eden İngilizler, Hindistan ve Mısır Sünnilerini rahatsız edeceği gerekçesiyle Kerbela ve Necef'in İran'a verilmesine karşı çıktılar.⁸⁹ Bunun yanında İran toprakları zamanla Rus nüfuzu altına girebilirdi. Bu da İngilizlerin işgal ettikleri Irak topraklarının bir kısmını İran'a bırakmak istemeyeceklerdi.⁹⁰

İran'ın tarafsızlığını ilan etmesi, İran Meclisinde de görüş ayrılıklarının ortaya çıkmasına sebep oldu. Her ne kadar tarafsız olmayı güvenli bir yol olarak görse de bazı İranlılar, bir ittifak aramayı da güvenli bir yol olarak görüyorlardı. Ahmet Şah, Almanya'nın yanında savaşa girmeyi daha uygun görüyordu.⁹¹ Çünkü coğrafi uzaklığı sebebiyle Almanya daha uygun bir müttefik olarak görülüyordu. Hindistan'daki çıkarları sebebiyle İran'a müdahale eden İngilizlerin aksine Almanya, görünüşte bir tehdit oluşturmuyordu. Almanya, bu avantajı kendilerini müttefik olarak sunan Ruslara ve Osmanlılara karşı kullanabilirdi. Almanların "*güneşte bir yer kapmak için ısrarlı çabalar gösterdiği*" doğrudu, fakat öteden beri Rusları karşılarına almamaya özellikle dikkat ediyorlardı.⁹² Ayrıca yerel halk da en ziyade Almanya taraftarı idi. Halk, Rus süngüleri altında bulunan Şah'ın ya da İran Hükümetinin belki değil ama kendilerini takip edenlerin hâkimiyetinden kurtulmak için savaşın İttifak Devletleri lehine neticelenmesini hayırlı bir sebep olarak telakki ediyorlardı.⁹³

Demokratların tezi İran'ın kurtuluşu üzerineydi. Onlara göre İran, Almanya ve Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa girdiği takdirde ve bu devletlerin galip gelmesi halinde İngiliz ve Rus sömürsünden kurtulacaktı. Ruslar, Osmanlılar ve İngilizlerin İran'a müdahale etmeye yönlendiren çıkarları vardı. Tam tersi güçlü fakat coğrafi olarak uzak olan Almanya'nın ise İran'ı tehdit etmesi ilk bakışta zor görünüyordu. Üçüncü İran Parlamentosu, Aralık 1914'te toplandığında toplam 136 milletvekilinin 30'u Alman yanlısı Demokrat Parti milletvekiliydi.⁹⁴ İlimliler ise İran'ın askeri ve mali yönden çok zayıf olan İran'ın savaş yükünü kaldırmayacağını bundan dolayı savaşta tarafsız kalması gerektiğini söylüyorlardı.⁹⁵

İran Hükümeti, Rusların bölgede bulunmasından dolayı, Osmanlı Devleti'nin de güvenliğini bahane ederek Azerbaycan'a asker çıkarabileceği endişesiyle yoğun diplomatik görüşmelere devam etti. Her görüşmede ya da verdiği nota da Rusların İran topraklarından çekilmesi gerektiğini vurgulamaya çalıştı. Görüşmeler devam ederken İran Dışişleri Bakanlığında İstanbul'daki Tahran Büyükelçisine gönderilen telgrafta, Osmanlı birliklerinin İran sınırına doğru hareketlendiklerini, aynı zamanda sınırda bulunan göçebe boyları ayaklanmaya itme yollarını aradıkları söylentileri yayılmaya başladı. Bunun üzerine Ruslar, Osmanlıların çevirdikleri dolaplardan kuşkulananak Hoy ve Urmiye'ye birlikler gönderdiler. İran Hükümeti, Rus ve İngiliz bakanlarıyla yapılan görüşmelerde birliklerini geri çekmeleri istendi. Eğer Rusya birliklerini geri çektikten sonra Türklerin de kendi birliklerini geri çekeceğinden emin olursa İran Hükümetinin isteği ciddi bir biçimde değerlendirmeye alınacaktı. Öte yandan Ruslar, Osmanlı Büyükelçisinin verdiği güvencelere güvenmiyordu. Çünkü Türk savaş hazırlığının, Alman subaylarla hareket eden bir partinin hileleri sonucu olduğuna inanmaktaydı. Bunun için de

⁸⁹ Sarısan, agm, s. 106.

⁹⁰ Bayur, age, s. 384.

⁹¹ Sykes, age, s. 18-19.

⁹² Atabaki, agm, 3.

⁹³ ATASE. Klasör No. 17, Dosya No: 263.

⁹⁴ Touraj Atabaki, "I. Dünya Savaşı, Büyük Devletler Arasındaki Çekişmeler ve İran'da Siyasal Toplumun Doğuşu", *İran ve Birinci Dünya Savaşı*, çev: Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları. İstanbul 2010, s. 2-3; Steven R. Ward, *A Military History of Iran and Its Armed Forces*, Georgetown University Press, Washington 2008, s. 109.

⁹⁵ Karadeniz, age, s. 315.

Osmanlı Hükümeti'nden Tahran Büyükelçilerinin verdiği güvencelerini onaylamalarını istemek gerekiyordu. Şayet Azerbaycan, Rusya ve Türkiye arasında bir savaşa sahne olursa, zarar ve yıkım çok fazla olabilirdi. Dolayısıyla Osmanlı Devleti de buna mahal vermeyecek şekilde, İran'ın tarafsızlığına zarar verecek faaliyetlerden çekinmeliydi.⁹⁶

Sonuç

Her ne kadar Rusya ve İngiltere, 1907 Antlaşması ile İran'da etkin olsalar da aslında bu iki devletin İran'daki faaliyetleri çok uzun yıllara dayanmaktaydı. 1907 Antlaşması ile de İran'da başlayan Rus tahakkümü, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile doruk noktasına ulaştı. Ruslar, İran'daki otoritesini güçlendirmek amacıyla savaşın başlamasıyla birlikte Ermeniler, Nasturiler ve bazı Kürt aşiretleri arasında yeni birlikler kurdular. Fakat diğer bazı Kürt aşiretleri de Rusları desteklemedi. Hatta bazı Kürt aşiretleri birbirlerine düşman oldular. Dolayısıyla uzun yıllar bir arada yaşayan azınlıklar arasında uzun süre devam edecek mücadeleler baş gösterdi ve sonuç olarak bölgede iç karışıklıklar başladı.

İran'ın kolay bir şekilde işgale uğraması sadece Ermeniler, Nasturiler ve bazı Kürt aşiretlerinin desteği ile olmadı. Ülkenin ekonomik açıdan zayıf ve siyasi bakımdan istikrarsız olması dış müdahaleler için uygun zemini hazırladı. Siyasi bakımdan istikrarsız olması da yerel güçleri kontrol altında tutacak önemli bir askeri gücünün olmamasından kaynaklanmaktaydı. Nitekim İran'da kurulan tek etkili silahlı güç Kazak alaylarıydı. Fakat bu güç de Rusların denetimi altındaydı. Dolayısıyla ülke için bir kıymeti yoktu. İran Hükümetinin askeri bir güçten yoksun olması onu yerel güçler karşısında yetersiz kılıyordu. Bu yetersizlik İran Hükümetini dış güçlere dayanmaya mecbur ediyordu. Bu durum da İran Hükümetinin daha kolay bir şekilde taviz vermesine sebep oldu.

Savaş başladığında Temmuz 1914'te tahta çıkan Ahmet Şah ve Mustavfi el-Mamelek kabinesi son derece güçsüzdü. Hükümetin güçsüz olması işgal güçlerine karşı güçlü bir muhalefetin de ortaya çıkmasını sağladı. Çünkü Rus ve İngiliz işgallerine karşı olan İranlılar tepki göstermeye başladılar ve tarafsız kalmanın mümkün olmayacağını gören bazı İranlılar ittifak yapmanın daha doğru olacağını düşünüyorlardı. Coğrafi uzaklık sebebiyle Almanya en güvenli müttefik gibi görünüyordu. Bu durum Almanların İran'da daha rahat hareket etmelerini sağlarken, Rusların da Almanların desteklenmesinden dolayı yerel halka daha fazla baskı uygulamasına sebep oldu. Ayrıca İran ve Hindistan'daki çıkarlarından dolayı Rusya ve İngiltere, otomatik olarak İran'a müdahale edebilecek güçler olarak görünürken, Almanya ilk bakışta bir tehdit olarak görünmüyordu.

İran Hükümetinin güçsüz olması Rusların ülkede daha etkin olmasını sağlıyordu. Ancak Rusların İran'da bulunmalarının bir sebebi de Almanların bölgede etkin olabileceği endişesiydi. Çünkü Ruslar İran'da bulunmalarını Almanların, Farsların hayat düzenini bozduğunu ve dolayısıyla Farsların hayatının tek teminatçısının Ruslar olduğunu iddia etmekteydiler. Rusların bu şekilde İran'da bulunmaları halk nezdinde tepki toplanmasını sağlarken, Almanlar için ise sempatinin oluşmasını sağlıyordu. Bu durum sonraki süreçte Almanların İran'da daha fazla destek bulmalarını ve İran'da daha rahat hareket etmelerini sağladı. Dolayısıyla Almanya'nın doğru bir müttefik olduğu fikri her geçen gün güçlendi. Bilhassa İranlı Demokratlar Almanları uygun bir müttefik olarak görmeye başladılar. Aralık 1914'te açılan yeni Meclisteki 136 vekilin 30'u Demokrat vekillerden oluşmaktaydı. Dolayısıyla Demokratların Alman yanlısı fikirleri Almanların ülkedeki otoritesini güçlendirmeye başladı.

⁹⁶ Gaunt, *age*, s. 30-31.

Rusların İran içerisindeki asayiş sorunları Osmanlı Devleti için de önemli bir sorun haline gelmişti. Çünkü Rusya'nın desteklediği Ermeniler, Nasturiler ve bazı Kürt aşiretleri Osmanlı-İran hududunda tehdit teşkil etmekteydiler. Osmanlı Devleti, her ne kadar İran Hükümetine durumu bildirirse de İran Hükümeti, herhangi bir çözüm bulamadı. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin İran topraklarına girişi için haklı sebepleri doğurmaktaydı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti, bir yandan ülkede Ruslara karşı savaşan Kürt aşiretlerini desteklerken, bir taraftan da Rus ordularının İran'ı boşaltmaları için İran Hükümeti üzerinde baskı kurmaktaydı.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Arşivi:

Klasör No: 241 Dosya No: 2

Klasör No: 250 Dosya No: 28

Klasör No. 17, Dosya No: 263

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.):

Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye, Emniyet Şubesi Evrakı (DH. EUM. EMN.): 115/27, 116/35, 110/50, 115/37.

Dâhiliye Nezareti Siyasi Kısım Belgeleri (DH. SYS.): 108/39, 2338/26, 2119/1, 2337/12, 2337/2.

Dâhiliye Nezareti Şifre Kalem (DH. ŞFR.): 445/34, 46/37.

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye, İkinci Şube Belgeleri (DH. EUM. 2. Şube.): 2/34, 1/2, 1/13, 2/20, 2/15.

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye, Üçüncü Şube Belgeleri (DH. EUM. 3. Şube.): 2/55.

Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus (DH. KMS.): 3/37, 18/16, 1/13.

Hariciye Nezareti Sofya Sefareti (HR. SFR. 4.): 877/107. (M. 31.7.1914).

Hariciye Nezareti Tahran Sefareti (HR. SFR. (20.): 121/52, 121/47, 121/69, 122/23, 121/49, 121/42, 46/37.

Basın Yayın Kaynakları

“İran”, *İkdam*, 23 Teşrin-i Evvel 1914, (23 Ekim 1914).

“İran”, *İkdam*, 27 Eylül 1330 (10 Ekim 1914).

“İran”, *İslâm Mecmuası*, Y. 1, S. 13, 1330 (1914).

Kitap ve Makaleler

ABRAHAMİAN, Ervand, *A History of Modern Iran*, Cambridge University Press, Cambridge 2008.

ABRAHAMİAN, Ervand, *The Crowd in Iranian Politics 1905-1953*, Oxford University Press, No. 41, 1968.

ALLEN, W.E.D. - Muratoff, Paul, *1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966.

Arşiv Belgelerinde Osmanlı İran İlişkileri, Ankara 2010.

- ATABAKİ, Touraj, "I. Dünya Savaşı, Büyük Devletler Arasındaki Çekişmeler ve İran'da Siyasal Toplumun Doğuşu", *İran ve Birinci Dünya Savaşı*, çev: Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları. İstanbul 2010, s. 1-9.
- BARIJOUGH, Samira Mirzazad, *İran'da Siyasi ve Ekonomik Çıkar Çatışmaları (1921-1950)*, (Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bitlis 2015.
- BAYUR, Yusuf Hikmet *Türk İnkılâbı Tarihi (1914-1918)*, C. 3, K. 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991.
- BLAGA, Rafael, *İran Halkları El Kitabı*, Yeni Zamanlar Dağıtım, İstanbul 1997.
- CEZANİ, Bijan, *İran Meşrutiyet Devrimi, Güçler ve Amaçlar (1906-1911)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014.
- ÇAM, Mehmet Mert, *İran'da İstihbarat Savaşı, Birinci Dünya Savaşı'nda İran Cephesindeki Psikolojik Harp Faaliyetleri*, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2016.
- DJALİLİ, Mohammad Reza; Kellner - Thierry *İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi*, çev: Reşat Uzman. Bilge Kültür Sanat Yayınları. İstanbul 2011.
- FAKREDDİN Azimi, "On Shaky Ground: Concerning the Absence or Weakness of Political Parties in Iran", *Iranian Studies*, Vol. 30. No. 1/2 (Winter-Spring 1997), p. 55. p. 53-75.
- FORAN, John, "The Strengths and Weakness of Iran's Populist Alliance: A Class Analysis of the Constitutional Revolution of 1905-1911", *Theory and Society*, Vol. 20, No. 6 (Dec.,1991), s. 795-823.
- GARTHWAİTE, Gene R., *The Persians*, Wiley-Blackwell, 2005.
- GAUNT, David, *İran İmparatorluğu Dışışleri Bakanlığı Diplomatik Belgeleri, İran'ın Tarafsızlığı*, çev: Bilge Bulut, Pencere Yayınları, İstanbul 2009.
- GÜNEYLİ, Yılmaz, "I. Dünya Savaşı'nda Güney Azerbaycan'da Osmanlı-Rus Rekabeti". *Güney Azerbaycan Sosyal, Kültürel ve Siyasal Araştırmaları Dosyası*, Güney Azerbaycan Tanıtım Cemiyeti, Ankara 2005, s. 21-39.
- İran Azerbaycanı Tedkik Raporu*, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Matbaası, Ankara 1927.
- KARABALIK, Kamuran, *Birinci Dünya Savaşı'nda Güney Azerbaycan*, (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bolu 2019.
- KARADENİZ, Yılmaz, *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, Bakış Yayınları, İstanbul 2006.
- LARCHER, M., *Büyük Harpte Türk Harbi*, Çev.: Mehmet Nihat, C. 1, İstanbul 1927.
- MOSTOFİ, Abdollah, *The Administrative and Social History of the Qajar Period*, Vol. III, Mazda Publishers, California 1997.
- NABY, Eden, "The Assyrians of Iran: Reunification of a "Millat" 1906–1914", *International Journal of Middle East Studies*. Vo. 8, 1977, p. 237-249
- KARACAGİL, Ö. Kürşad, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İran'la İttifak Kurma Arayışları". *OTAM*, S. 36, 2016, s. 98-99. s. 95-116.
- ÖĞÜN, Tuncay, "Osmanlı Basınında Cihadı Ekber: İran Örneği". *Türkiyat Mecmuası*, C. 28/1, 2018, s. 91-114.

Birinci Dünya Savaşı'nın Başlarında İran'da Rus İşgal Faaliyetleri ve Tepkiler

QASIMOV, Musa, *Birinci Dünya Mühâribesi İllerinde Böyük Devletlerin Azerbaycan Siyaseti, (1914-1918)*, Bakü, 2000.

SARISAMAN, Sadık, “Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri”, *XIV. Türk Tarih Kongresi*, C. 2, K. 1., Ankara 2002, s. 102-156.

SHUSTER, W. Morgan, *The Strangling Of Persia*, New York 1912.

SYKES, Percy, *İran Tarihi, Harbi Umumide İran*, çev: Yüzbaşı Mehmet Cemal, 1341.

ÜNAL, Fatih, “Şikak Aşireti ve Reisi Simko Lakaplı İsmail Ağa'nın Faaliyetleri” *Tarih Dergisi*, C. 0, S. 44, 2006, s. 169-198.

WARD, Steven R., *A Military History of Iran and Its Armed Forces*. Georgetown Universty Press, Washington 2008.

YONAN, Gabriele, *Asur Soykırımı, Unutulan Bir Holocaust*, çev: Erol Sever, Pencere Yayınları, İstanbul 1999.

2732

*Volume 12
Issue 5
October
2020*